MODERSMÅL-SELSKABET

ORD TIL HIN ANDEN

SÅDAN TALER VI SAMMEN

ÅRBOG 2013

ORD TIL HINANDEN

ORD TIL HINANDEN

MODERSMÅL-SELSKABETS
ÅRBOG
2013

MODERSMÅL-SELSKABET

ORD TIL HINANDEN

© Forfatterne og Modersmål-Selskabet

Bogen er sat med Bembo
og trykt hos Scandinavian Book A/S, Aarhus

1. udgave (2013)
2. oplag (2021)

ÅRBOGSUDVALGET (2013)

Gerda Thastum Leffers (formand)
Adam Hyllested
Claus Tilling

OMSLAG

Christian Munk

GRAFISK TILRETTELÆGNING

Kitte Fennestad

REDAKTIONEL TILRETTELÆGNING

Michael Blædel

Bogen blev udgivet med støtte fra
Undervisningsministeriets tips- og lottomidler

Printed in Denmark

ISBN 978-87-994137-3-7

INDHOLD

Forord
GERDA THASTUM LEFFERS 7

"Jeg er dynamit"
MARIE MØLLER KRISTENSEN 17

Fucking høflige
KRISTIAN TVILLING 33

"I begyndelsen var ordet"
PIA RAUG 41

Noget alvorligt i klemme
SØREN ULRIK THOMSEN 51

Breve fra det offentlige
ANNE KJÆRGAARD 61

Tale der virker. Godt
ANDERS FOGH JENSEN 71

Havemand og sprogmand
JØRGEN CHR. WIND NIELSEN 89

Takketale
SØREN RYGE PETERSEN 93

GERDA THASTUM LEFFERS

FORORD

Hvordan taler vi sammen? Det afgøres af vores forhold til hinanden. Er vi beslægtede men tilhører hver sin generation, har vi ca. samme intellektuelle placering, er vi fra ca. samme sociale lag, taler vi dialekt og i givet fald fra samme egn. Vi synes nok, at vort indbyrdes sprog er nemt og i de senere år forenklet i en sådan grad, at det går som en leg. Vi samler ikke op på, om vi bliver forstået i detaljen, men går ud fra at det gør vi.

Men mange flere faktorer end de nævnte spiller ind. Tænk blot på stemningen, omgivelserne og gestikken der ledsager ordene og som aldrig kan fremkaldes, når talesituationer gengives. Ord er dyrebare og kan aldrig gøres usagte. Alligevel skal vi helst tale det, man kalder frit fra leveren uden at glemme at tænke på, hvordan det sagte kan opfattes i gengivelse. Begrebet onde tunger vil altid eksistere, men man behøver ikke at appellere til dem.

At vi går glip af en masse, eller at vi sårer og krænker men også begejstrer og glæder vores medmennesker med hvad vi

siger, funderer vi ikke over som vi nok burde, men travlhed er blevet et kvalitetstegn i dag ikke mindst i talesituationer. For den sprogligt bevidste kan det føles som et savn, at overfladiskheden rent sprogligt er så mærkbar, for hvad går man egentlig glip af? Forhåbentlig ikke ret meget, men risikoen for fatale misforståelser eksisterer, når vi med en art journalistsprog skøjter af sted. Udviklingen er en naturlig følge af, hvad vi hører og ser i radio og i TV.

Vi tyr til fast food og andre nemme løsninger som sparer tid, men desværre har en omkostning vi er tilbøjelige til at glemme. Tidligere var måltiderne og samlingen om bordet næsten dagens højdepunkt; det var her man talte sammen om dagens hændelser, og man holdt det der kaldtes bordskik. I dag kan familiens mindre børn vanskeligt få snakket skoleproblemer igennem, før husets teenagere tager over og enten meddeler deres fravær om lidt eller sidder med høretelefoner og slår rytmer i bordkanten den korte tid de er til stede. Hvad med dybere følelser, for de findes jo til evig tid, men er vi blevet bange for at sætte ord på dem?

De kan være bordkonversationen uvedkommende, men hvornår så når far og mor er hhv. til fitness og bodybuilding, når de andre har brug for deres nærvær. Kaos har afløst bordskikken.

Da vi sad i udvalget og debatterede årbogens tema, var vi ikke i tvivl om, at det ville fænge – at det ville blive nemt at begejstre forfatterne, og det er også lykkedes, men ikke i samme udstrækning som forventet. Det beviser for os at her virkelig er et område som er sprogligt vanskeligt i vores tid.

Vi er alle blevet dus, vi er det automatisk uanset alder og

stand, situationen hvor en ung tiltaler en gammel kan være en undtagelse. Den gamle føler sig ældre når der siges De, men måske også hædret alt efter temperament. Selv ville han eller hun oftest uden overvejelser sige Du til en yngre og dermed have indledt et Du-forhold. Da Modersmål-Selskabet blev stiftet, sagde vi alle De til hinanden i bestyrelsen. I dag forekommer det grinagtigt.

De indledende manøvrer for at blive dus indebar dengang en særlig invitation til nærhed, og det var helt rart når en eller anden fik spørgsmålet overstået. Så løftede man glasset og skålede for et endnu tættere venskab. Enkelte afsluttede ceremonien med hånd-, kind- eller mundkys, som kunne føles ubekvemt for nogen, men for andre sikkert var højdepunktet af hele ritualet.

Alt i alt havde datiden en masse sproglige muligheder, ikke mindst når det drejede sig om invitationer. De krævede ord i skrift og tale i langt højere grad end i dag, hvor det er legalt at sende end SMS og gøre en aftale så kort som mulig.

Hilseritualet er i dag et hej og et knus. Ordløst. Højst et 'godt at se dig' i vilkårlig udstrækning og fordeling.

Men gamle dage var ikke altid gode. F.eks. kunne de mange smukke ord, måske især i datidens ivrige brevveksling, rumme arrogance og ironi, der kunne smerte modtageren dybt. Selv hvad der var skrevet i bedste hensigt, kunne være så ordrigt at just det vanskeliggjorde tydningen af de mange modstridende følelser, brevskriveren ville udtrykke.

Slemt gik det jo, da H.C. Andersen foreslog Edvard Collin Du-formen. Eventyret 'Skyggen' afspejler den splittelse, det medførte i Andersens i forvejen sårbare psyke.

Således skriver Edvard Collin, d. 28. maj 1831 (citat):

Kjære Andersen!

Mit første Brev til Dem bliver tillige det sidste, som De faaer fra Kjøbenhavn; thi paa Mandag d. 30te afreiser jeg med Dampskibet til Jylland. Imidlertid bliver mit Opholdssted i Jylland altfor ubestemt til at jeg kan ansee det for rigtigt, at De addresserer Brevene til noget Sted der; sikkrest er det derfor at alle Brevene – jeg venter ganske bestemt idetmindste 3. – addresseres til Kjøbenhavn: Hrrn E Collin. Addr: Hrrn. Conferenzrath Collin in Kopenhagen; saasnart de ere komne her, sender Fader mig dem dog til Jylland. Lad mig nu see, at De skriver rigtig lange Breve til mig og dygtig poetiske; for Øieblikket er her meget prosaisk hjemme. Hvorledes gaaer det Dem nu egentlig? De føler vist Hjemvee, den meest pinende Følelse, jeg kjender; er dette Tilfældet, da kan jeg sige Dem, at man særdeles godt kan raisonnere den bort. – Jeg har været paa Nørager i nogle Dage; Bangs sender Dem Hilsener. – Naar De underveis træffer Noget, som De med Tiden kunde bruge, da tegner De det naturligviis op; men søg især efter Sujetter for Theatret; mit Synspunkt er, som De veed, her som altid med Hensyn til Dem, et oeconomisk. – Hos Bredahl har jeg nylig været, og hørt det Øvrige af hvad han har færdig; jeg vedbliver bestandig at nære de samme Forhaabninger som hidtil om dette Products eventuelle Lykke. –

Om Eftermiddagen: Endelig i Eftermiddag fik jeg da Gud skee Lov Brev fra Dem; da Posten kom igaar og intet Brev bragte fra Dem, var jeg ganske urolig; jeg

frygtede for, at De skulde være bleven syg underveis. De skriver, at jeg vist har mærket, hvorledes Deres Humeur har været i denne Vinter; det har jeg; at De ikke har betroet mig Grunden dertil, kan ikke fortryde mig, hvis Hemmeligheden er af den Natur, som jeg har antaget; troe ikke, at jeg vil opfordre Dem til at betroe mig denne; De vil selv bedst kunne føle, hvorvidt det er rigtigt, at den meddeles Andre; der ere Hemmeligheder, forekommer det mig, som ere af en saa fiin Natur, at de ikke kan betroes til noget Menneske; men vær ogsaa forvisset om, at hvis Deres Sorg kan betroes Nogen, da vil De i mig finde den Ven, der trøster ei med Grunde men med Medfølelse. Og denne Overbeviisning veed jeg vist De har.

Jeg kommer nu til et Punkt i Deres Brev, som – hvorledes skal jeg gjøre mig ret forstaaelig for Dem, kjære Ven. – Med Grunde kan jeg ei overbeviise Dem, thi Grunde lade sig maaskee her ei anføre, men De troe mig som Deres Ven paa mit Ord, De maa være fast overbeviist om, at der er et Træk i min Characteer, som jeg her med Sandhed udfolder for Dem. Kun da vil det være mueligt, at jeg ei bliver misforstaaet af Dem, det jeg frygter saa meget for. Det er altsaa mit Sindelag med Hensyn til at vi skulle sige "Du" til hinanden, som jeg vil udfolde for Dem. Som sagt, Andersen, troe mig paa mit Ord, at jeg taler ærligt! Naar i et muntert Selskab mellem Studenter etc. En siger til mig, om vi to skal drikke Dus, da siger jeg Ja, deels af Mangel paa Overlæg i det Øieblik, deels for ei at fornærme det Menneske, som derved troer at komme i et venskabeligere Forhold til mig; kun eengang veed jeg,

at jeg, efter at have ved en saadan Leilighed drukket Dus med et ungt Menneske efter hans Anmodning, har bagefter efter modnere Overlæg bestandig vedblevet at sige "De" til ham; og, hvor Ondt det gjorde mig at fornærme dette Menneske, har jeg dog aldrig fortrudt det siden; og hvorfor gjorde jeg det,? det var et Menneske, jeg havde kjendt i længere Tid og som jeg holdt meget af; der var noget Vist i mit Indre, som jeg ei kan forklare, der drog mig dertil. Der ere mange Ubetydeligheder, som Mennesker have, jeg troer, en medfødt Afskye for; jeg har kjendt et Fruentimmer, der havde en saadan Afskye for graat Papiir, at hun fik Ondt, naar hun saae det; hvorledes skal man forklare det. – Naar jeg derimod længe har kjendt et Menneske, som jeg agter og holder af, og han tilbyder mig at sige: "Du", da fremkommer denne ubehagelige uforklarlige Følelse hos mig. Jeg erindrer at Justitsraad Wiborg har fortalt mig, at da Baggesen, med hvem han længe havde levet i et nøie og venskabeligt Forhold, proponerede ham at sige: "Du", da paakom der ham herved en saa ubehagelig Følelse, at han næsten fik noget imod Baggesen; herved vil jeg naturligviis ei sige, at Forholdet mellem Os vilde blive et saadant som dette, ei heller vil jeg sammenligne Dem med Baggesen thi efter hvad jeg kan dømme om ham, kunde han aldrig være noget Menneskes sande Ven; dertil var han for meget Egoist. – Mine Dus-Bekjendtskaber skriver sig for [det mee]ste fra mine Drengeaar, deels fra saadanne muntre Øieblikke, der ei levne Tid til Over[veielser] deels ogsaa fra, at jeg har generet mig for at undslaae mig; men just herved viser jeg Dem [min] Oprigtighed for Dem, idet jeg, hellere end at

skjule mig for Dem, udlader mig saaledes for Dem [som] jeg her har gjort, hvor jeg saa let kan misforstaaes. Men nei Andersen! De vil ikke [misforstaae] mig! Og hvortil skal denne Forandring i vort Forhold? Er det for at give Andre et Teg[n paa] vort venskabelige Forhold? Det vilde være overflødigt og os begge ligegyldigt; og er [ikke nu] vort Forhold saa behageligt og os begge saa nyttigt? hvorfor da begynde det under en foran[dret] Form, en Form som vel i og for sig er noget Ubetydeligt, men som jeg, som sagt, har en [ubehagelig] Følelse for; jeg tilstaaer jeg er en Sonderling i denne Henseende. Men ligesaa v[ist] som det har bedrøvet mig, at denne Materie skulde komme paa Bane, ligesaavist er det at [For]holdet maa blive saaledes som De ønsker, hvis det ikke er mere end en blot Idee af Dem, [for] krænke Dem, ved Gud, det vilde jeg ikke. Men endnu eengang Andersen! hvorfor skulde vi foretage en saadan Forandring. Lad os nu ikke tale meer derom, jeg haaber vi [ville] begge glemme denne gjensidige Meddelelse; naar De kommer hjem er jeg i Jyl[land;] vi sees da ikke førend til Vinteren. – At blive vred for Deres Anmodning, derom kunde Talen aldrig være; jeg misforstaaer ikke Dem, gid De heller ei maae misforstaae mig.

De fremsatte Spørgsmaal kan jeg saagodtsom ikke besvare, da jeg har været den meste Tid borte fra Byen, og har saa utroligt meget at bestille med Hensyn til [min] forestaaende Afreise. Lev vel!

Deres Ven
E. Collin.

Så galt kunne det gå. Med tilsvarende styrke ville et ja have udvirket en jubel, forstår man. En effekt som i dag aldrig opleves ved at blive dus.Vi er det bare.

"Du danske sprog, du er en bombe i min turban" siger Marie Møller Kristensen i en afhandling, og udtrykkets sandhedsværdig lærte vi for nogle år siden dels ved ord og dels ved tegning. Metaforen blev virkeliggjort for øjnene af nationerne. En stor følsomhed vil altid være i kølvandet på vore tilkendegivelser i sprog og billeder.

Vi har i denne bog samlet nogle tekster om måden vi taler til hinanden på. I krig og i kærlighed. Sproget i dag er fattigt på de store erklæringer vi finder hos tidligere tiders lyrikere. Kingo og Grundtvig skrev kærlighedsdigte, selvom det er salmerne, de er mest kendt for. Man kan savne de store ord i omgangssproget i dag. Der er stunder, hvor det er påkrævet men udebliver, fordi hovedpersonerne ikke mestrer den følsomme side af sproget. Det er en mangel, der måske kunne rådes bod på, hvis man var mere bevidst om det i undervisningssektoren. Dog må man sige, at et brev som Edvard Collins er et både morsomt og afskrækkende eksempel på den tids sproglige virtuositet, når vi kigger i bakspejlet.

Vi vil gerne, gennem mindelser om sprogets mangfoldighed, fremme udtrykslysten og evnen.

Der eksisterer i guldalderlitteraturen, i du-digtene og i realismen fra første halvdel af 1900-tallet, forfattere, måske især lyrikere, der griber om genren 'kærlighed' (lykkelig og ulykkelig), men det er som om slutningen af 1900-tallet og begyndelsen af 20-tallet er litterært 'koldere'. Ofelia-temaet, Shakespeare tekster i det hele taget, er dog stadig noget der beskriver det, der eksisterer i virkeligheden, og traditionen

for den erotiske digtning fra Aristoteles og frem har stadig sin berettigelse og sin læserskare. Vi vil gerne med bogen pege på det smukke, det såkaldt uudsigelige, som noget uundværligt. Men noget som kræver, at vi sprogligt bliver bedre rustet. Det er slet ikke voldsomt eller højtideligt.

Et begreb som 'gammeldags bordskik' er afløst af hurtigmad ved køkkenbordet, hvorefter familien spredes. De jødiske ceremonier omkring sabbatten er lykkelige undtagelser. Der bliver tænkt og talt på en berigende måde.

Man kan næsten sige: bordskik eller kaos om måltider de fleste steder, og dermed også i den almindelige omgangsform. I såvel billedlig som konkret betydning.

Tak for godt samarbejde om bogen med Adam Hyllested og Claus Tilling, med Michael Blædel og Kitte Fennestad.

MARIE MØLLER KRISTENSEN

"JEG ER DYNAMIT"

HVORDAN TALER VI TIL HINANDEN? – YTRINGSFRIHED – DET GRIMME SPROG – SPROGVOLD

HVORDAN TALER VI TIL HINANDEN?

Inde i mit eget hoved taler jeg indimellem meget grimt. Jo bedre jeg kender en samtalepartner, desto grimmere kan jeg tale med ham/hende – om noget andet, eller nogle andre. Hvis jeg forsøger at skrive et digt, kan jeg også finde på at tale (=skrive) grimt. Men ikke i en artikel. Når jeg cykler i København, hører jeg undertiden cyklister tale grimt til mig. Det er ikke meningen at man skal svare, og man kan heller ikke nå det. Måske svarer jeg for mig selv med en hvisken: "idiot!" hvæser jeg ned i halstørklædet. En diskret mumlen af udråbet "fjols!" var også mit bedste bud på et svar, da en somalisk immigrant fortalte mig om folk på Københavns gader, der i forbifarten kalder hende "perker", "neger", "terrorist".

Gadegrovhed og trafikal udskældning fortæller, hvad sprog også er. Sprog kan være et *våben*. Et våben er "et redskab,

der bruges til at såre eller dræbe andre levende væsner". Ord alene er ikke *dræbende*, der skal mennesker til, som udtaler en dødsdom, en opfordring eller ordre til drab, og dernæst fuldbyrder den. "Guns don't kill people, people do" kan man sige på amerikansk, og ord skal også, ikke affyres, men *eksekveres* for at være dræbende. Ord kan heller ikke gennemhulle eller skære i kød, men de kan såre psykisk, de kan "krænke": gøre svag eller syg (tysk *krank*).

Dette ved alle talende væsner godt. Derfor opdrager mange af dem deres børn til at "tale pænt", "tale ordentligt", "være høflige", "være søde". At "være sød" er måske den opdaterede version af høflighedsbudet. Opfattelser af høflighed ændrer sig med tiden, og i nutidens Danmark forankres høflighed mindre i standardiserede fraser, og mere i uformaliserede krav om at "være sød" – imødekommende, nærværende, forstående.

Når børn opdrages til at være søde/tale pænt, skal børnene afholdes fra at bruge sproget som våben. De skal påvirkes til at bruge sproget som et "konstruktivt" redskab, der ikke sårer, men glæder, smigrer, overtaler, morer, spørger, fortæller, forklarer osv. Sproget kan det hele, det kan udtrykke, inspirere og befordre alt.

Som Emma Gad formulerede det omkring 1918: "Talen er det vigtigste Bindemiddel Mennesker imellem og kan benyttes til det Onde som til det Gode. Husk altid paa, at nogle faa Ord kan volde baade den dybeste Smerte og den højeste Lykke." (*Takt og Tone*, Sjette Afsnit). Emma Gad vejleder sine læsere i at "benytte Talen til det Gode" og spørger man hende, hvad *høflighed* egentlig er, så er høfligheden altså knyttet til *det Gode*. Det Gode består ikke af stålsatte moralske principper,

som sprogbrug og omgang skal leve op til, det er noget mere elastisk og praktisk, der vedrører, hvad hun kalder "Hensynsforholdet mellem Mennesker". Såvel hensynet til den anden som hensynet til eller forsvaret af én selv. Derfor beskriver hun også høflighed som "noget nær det stærkeste Vaaben", men her i betydningen afværgende *skjold*.

Hvis høflighed handler om at dyrke "hensynsforholdet mellem mennesker" (og uhøflighed derimod hensynsløshedsforholdet), så synes høflighed at være af demokratisk natur: en omgangsform eller omgangs*norm*, der er alment gældende mellem ligeværdige mennesker. Længere tilbage i tiden har høflighed formodentlig mere handlet om at vise *respekt for autoriteter*. Ved *hoffet* skulle man opføre sig *høvisk* og *høfligt*, man skulle dosere sin respekt i overensstemmelse med hakkeordenen, holde på etiketten og ikke mindst *smigre* – især de højtstående: dem der havde magt eller agt, eller var *damer*. ("Du er bare SÅ fantastisk!" som de siger i X Factor – men her uddeler man desto mere smiger, jo højere i hierarkiet man står. Det er muligvis den omvendte verden i forhold til ældre etiketteformer). I *Nudansk Ordbog* fra 1998 kaldes "en høflig bemærkning" stadig for en "kompliment".

Høflighed som respekt for autoriteter er ikke længere en solid norm i Danmark. Som nævnt har allerede Emma Gad et demokratisk eller ligestillet, usnobbet eller urbant, begreb om høflighed. For mig er det således umuligt, til forskel fra rigtig mange udlændinge i Danmark, at opfatte det som *uhøfligt* at tiltale en universitetsprofessor med "Birte" – og ikke med "fru …". Derimod er jeg gammel nok til, i lighed med nogle udlændinge, at opfatte *tavshed som uhøflig*. Fx den tavshed, man i Danmark kan blive mødt med, når

man kommer ind i en kiosk, en café eller et venteværelse, og forventer en hilsen eller et spørgsmål, men mødes med tavshed. Dansk sprogbrugs mangel på et udtryk som "please" eller "bitte" kan en dansk modersmålstalende dog ikke opfatte som uhøflighed. Men fraværet af et arsenal af simple høflighedsfraser på dansk kan gøre det svært for udlændinge at være høflige. Dels må de vænne sig til at sige "tak" oftere end de måske er vant til, dels må de udtrykke høflighed mere gennem mimik og tonefald, samt særlige former for venlig eller "forbindtlig" humor. Og dels må de vænne sig til ikke at opfatte sproglige huller som uhøflighed, men bare som … sproglige huller. Da jeg selv boede i Tyskland, syntes jeg det var praktisk at kunne sige "bitte" (og bruge en masse konjunktiv) – og dermed gøre min høflighedspligt. Samtidig kunne det virke forvirrende at høre det høflige "bitte" brugt i flæng – uden ledsagende høflig mimik eller tonefald.

YTRINGSFRIHED

I Danmark har den stadigt verserende debat om *ytringsfrihed* også forbindelser til høflighed. Ikke til en debat om høflighed, for en sådan eksisterer vist ikke, men til de høflighedsnormer, som vi har – i varierende udgaver. De dilemmaer eller den rådvildhed, som mange oplever, når ytringsfrihed debatteres, skyldes nok mere et ubehag ved uhøflig eller grov sprogbrug end en modstand mod *meningsfrihed* i debatten. I endnu mindre grad skyldes rådvildheden en accept af *vold*. Nogle "forsvarere af ytringsfriheden" kunne måske nøjes med at kalde sig "modstandere af vold" – for så vidt det handler om retten til at ytre sig uden at blive mødt med vold. (Endnu bredere eller dybere nede handler det om "retten til" at leve uden

frygt for vold og terror. Denne "ret" er blevet mere aktuel (for vesterlændinge) efter de sidste 10-15 års forekomst af terror mod civile (vesterlændinge). Men det er en anden historie). Ytringsfrihedsdebatten vedrører også retten til at ytre sig uden at få en retssag på nakken, vil nogle tilføje. For dansk lovgivning har jo racisme-, blasfemi- og injurieparagraffer. De danskere, der bedriver "selvcensur", kan altså gøre det af mange grunde: af frygt for vold, af frygt for domsfældelse, af frygt for andres moralske fordømmelse, af frygt for egne samvittighedskvaler. Hvilke af disse frygtformer kan eller skal vi begrænse eller udrydde?

Det er indviklet – ytringsfrihedsforvirringen råder. Høflighedsnormer og frihedsrettigheder flyder sammen eller frastøder hinanden. Friheden er måske helst fri for høfligheden og dens begrænsende normer. Høfligheden burde på sin side være ligeglad med synspunkterne: meningsfrihed burde ikke umuliggøre høflighedsnormer. Men så må vi adskille ytringens synspunkt fra ytringens "tone" eller høflighed. Operationen er vanskelig, men ikke ualmindelig. Det er svært at adskille tonen fra betydningen, for indpakning og indhold hænger sammen som hud og kød. Det er svært, næsten umuligt, men måske ikke helt umuligt. *Hvis* det var helt umuligt, ville høflighed slet ikke eksistere – kun som noget, der skyldes det, man *ikke* siger. Høflighed ville være lig med censur eller fortielse.

Det er stadig indviklet. Måske kan vi skære igennem ved hjælp af jura? Det synes nogle jurister med flere. Vi forlader sproget og ytringerne, der er både betydning og tone, og vender os mod synspunkternes lovlighed eller ulovlighed. Vi argumenterer fx for afskaffelsen af paragraffer, der begrænser

retten til at udtrykke synspunkter. Da vi kun taler om synspunkter, behøver vi ikke at nævne *høflighed* (eller tone) med ét ord. Men hvis høflighed har at gøre med hensynsforholdet mellem mennesker, som Emma Gad mente, har det så også noget at gøre med *magtforholdet* mellem mennesker? Som tilhængere af ytringsfrihed må vi satse på, at meningstilkendegivelser ikke bruges til at undertrykke mennesker og andre af deres frihedsrettigheder, fx deres ret til at "dyrke Gud på den måde, der stemmer med deres overbevisning" (Grundloven § 67). Eksemplet her skyldes, at en kommunalpolitiker netop nu i radioen argumenterer med religionskritiske synspunkter (men høfligt) mod bygningen af en moské i København.

"Høflighed" nævnes ikke i nyere danske manifester eller bekendtgørelser til forsvar for ytringsfrihed. Det gælder manifestet fra gruppen Fri Debat, en anden gruppe danske forfatteres *Manifest for ytringsfrihed* og Trykkefrihedsselskabets egen tekst "Om Trykkefrihedsselskabet" (se kilder). Først- og sidstnævnte omtaler "krænkelser", som de ikke mener skal forbydes ved lov, dog ønsker de ikke en afskaffelse af injurielovgivningen, kun af racisme- og blasfemiparagrafferne. I en gruppe danske forfatteres *Manifest for ytringsfrihed* fra 2013 indgår ordet "krænkelse" ikke, men til gengæld handler manifestets paragraf 2 om "tolerance og respekt":

> **§ 2 TOLERANCE OG RESPEKT**
>
> Vi skelner mellem tolerance og respekt og definerer tolerance som fordragelighed over for anderledes tænkende; og respekt som lydighed, agtelse og ærbødighed.
> Vi tolererer alle ytringer, også de intolerante, men vil

til enhver tid imødegå alle former for intolerance med kritik og despekt.

Vi anerkender ikke ønsket om respekt for at være et argument i sig selv. I vores øjne er intolerance en trussel mod det åbne samfund, mens mangel på respekt omvendt er det vigtigste forsvar for demokratiet."

"Respekt" er altså en velvillig-underdanig holdning, mens "tolerance" er neutral eller distanceret og øjensynlig forudsætter et ligeværdigt forhold. Jf. tidligere bemærkninger om gammeldags høflighed som respekt for autoriteter vs. den mere demokratiske eller ligestillede høflighed, som findes hos Emma Gad. Simpel er sagen dog stadig ikke. Hvordan fastholder vi fx ligestilling og *ligeværd* samtidig med at vi praktiserer kritik og *despekt*?

Jurister eller folk med hang til "jurificering" synes måske, at de rette love, og afskaffelsen af de forkerte love, alene kan skabe den bedst mulige verden. I praksis handler ytringsfrihed dog ikke kun om frihedsrettigheder, men også om høflighedsnormer: om hvordan vi taler til hinanden. Mange (ikke-jurister) har desuden svært ved at adskille jura fra moral, og opfatter måske legalisering som lig med legitimering. En *legal* ytring kan jeg opfatte som en *legitim* ytring, i betydningen en moralsk eller socialt *acceptabel* ytring. En lignende sammenblanding er på færde i det, som gruppen Fri Debat kalder "den skizofrene tilgang til ytringsfriheden", der kun forsvarer ytringsfrihed, hvor politisk enighed i de givne ytringer forekommer. Det kalder Fri Debat for en "politisering" og det kan de have ret i. Samtidig har Fri Debat, og mange andre debattører, selv haft en *afpolitiserende* virkning: debatten

om ytringsfrihed har druknet en mulig diskussion af ytrede *synspunkter* næsten fuldstændigt i ord om frihedsrettigheder, paragraffer eller "dialog er vejen frem". Få har haft noget at sige om andet end selve det at sige eller ikke sige noget.

Spørgsmålet om i hvilken udstrækning jura skal afspejle normer, fx normer for høflighed og god sprogbrug, og spørgsmålet om hvorvidt meningsfrihed er knyttet til "frisprog", skal ikke besvares endegyldigt her. Men det skal nævnes, at en engelsk/international pendant til de danske manifester for ytringsfrihed faktisk foreskriver høflighed – samt respekt. Disse to begreber indgår i Free Speech Debate's principudkast (se kilder), hvis princip 7 lyder som følger: "We respect the believer but not necessarily the content of the belief". Ordet "civility", der på dansk må blive til "høflighed" (måske kunne man også bruge udtrykket "urban tone") optræder i princip 4: "We speak openly and with civility about all kinds of human difference.

I bemærkningerne til princip 4 står der, at den åbne eller frimodige tale om forskelle skal ske "uden at ord bliver til *slag* eller *våben*" (*blows/Waffen* i den engelske/tyske version) – og af denne grund optræder "høflighed" og "respekt" i princip-programmet.

DET GRIMME SPROG

Den grimme ælling skulle gerne blive til en smuk svane: jo større og mere moden sprogbrugeren bliver, desto mere hensynsfuldt og forstandigt burde hun kunne udtrykke sig. De grove ord og den dårlige tone lægger hun bag sig, hun vælger

sine ord med omhu, og alt er godt. Denne fine dannelseshistorie udtrykker et ideal, eller en idealisme, som føltes ganske nærværende, da jeg for et par år siden var til et arrangement om den tyske romanist Viktor Klemperers bog *LTI – Lingua Tertii Imperii. Det Tredie riges Sprog. En filologs notesbog.* Arrangementet fandt sted i en kirke, men begyndte dog ikke med Ordet, men med en orgelsonate. Musik er jo også et slags sprog, og komponisten, Mendelssohn, brugte ikke kun musiksproget på en rar måde, men til tider med ubehagelig voldsomhed. Efter oplæsning fra Klemperers bog blev tilhørerne opfordret til at samtale på kirkebænkene, og til sidst kunne man tale ud i forsamlingen. Der var enighed om, at vi skal tale pænt til hinanden. Ellers opfatter vi ikke hinanden *som mennesker*, sagde én.

Vi kan da også lære at tale pænt, og opdrager for det meste børn til det, men vores menneskesprog er ikke bare pænt. Desværre er vi mennesker ikke pæne og sproget heller ikke.

En af de i Danmark accepterede (legitime) måder at bruge sproget grimt og som våben på er *humor*. Den i Danmark verdensberømte danske humor fungerer *blandt andet* som en slags dobbelttunge-tale, der gør det muligt at tale grimt uden at lægge op til verbalt slagsmål – altså afvæbnende (om end måske sårende) og uden konsekvenser. Eller med *latteren* som standardiseret konsekvens: ikke det vrede, fornærmede, hadske gensvar. Samtidig kan humor være en ventil for følelsesudtryk, tabuer og tvetydigheder, som ellers holdes nede, men den kræver en slags *resignation*, ja eller *tolerance*, der udtrykkes i smil eller overrasket eller opgivende latter. Tricket kan skyldes, at man med humor kan "sige noget uden at mene det", og at humor (ligesom fx skønlitteratur) undertiden er mere

monologisk end dialogisk. Naturligvis har humor (ligesom skønlitteratur) et publikum, en adressat og en henvendelse i sig, men tilhøreren skal ikke nødvendigvis svare, men bare underholdes. Hvis man svarer, skal det være i samme ånd, og generelt skal man holde distance – resignere eller ikke tage det sagte personligt. "Jeg skyder – og måske også på dig, men du er usårlig" synes at være reglen for spillet.

Denne distance, som ofte anvendes over for humor og kunst, kan også brede sig til andre områder. Fx kan politikere og andre mediesnakkere eller –skrivere komme til at sætte for stor lid til distancen: de kan tro, at de taler ud i en teatersal, hvor publikum bare lytter passivt. De kan glemme, at de principielt indgår i en samtalesituation, hvor folk tager dem på ordet, føler sig ramt af det hørte og svarer igen.

Humor og sprogkunst er særlige *genrer*, hvor de sproglige redskaber bruges til at gøre andre ting end man ellers gør med sprog. Ordenes sandhedsværdi og henvisningsfunktion og ikke mindst deres "handlings- og påvirkningskraft" (det som filosoffen John Austin kaldte det illukutionære og perlokutionære) opløses eller omdannes på mærkelige måder. Den distance og tolerance, som kræves for at nyde humor og sprogkunst, fungerer slet ikke i hæren eller retssystemet, hvor ord skal eksekveres, men er til gengæld nødvendig i andre dele af samfundslivet, fx hvis man skal udholde uacceptable synspunkter fra andre mennesker. Her er der ligheder, men forskellene er stadig store og de er knyttet til *genre* og *kontekst*. Synspunkter i en debat indgår i en aktuel og principielt ligeværdig samtalesituation, i modsætning til en vits eller et digt, der mere er en slags "optræden". Der er forskel på genrer og kontekster – men indimellem flyder forskellene ud, og det

skaber problemer i form af konflikt eller bare genre-forvirring. Et eksempel er dengang en dansk skønlitterær forfatter anklagede danske sangtekstforfattere for at bruge grimt sprog, og dermed hældte et dræbende desinfektionsmiddel i egen rede (dvs. i litteraturens rede). Et andet eksempel er politikere, der pludselig påstår, at de bedriver *satire* og altså "ikke mener hvad de siger" – som Jelved og Krarup i foråret 2013.

SPROGVOLD

Ovenfor har jeg kaldt sproget for et våben, fordi ord kan såre og ødelægge ligesom våben. Som en kniv både kan bruges til det ene og det andet, kan talen benyttes både til det gode og til det onde, som Emma Gad skrev.

Nogle vil finde det unødigt dramatisk og vildledende at kalde ord for våben. Det er oversensibelt, og der er milevid forskel mellem ord og *handling*, vil nogle mene. (Fx forfatterne af *Manifest for ytringsfrihed* 2013 og journalist og forfatter Flemming Rose). Men der er både forskel og sammenfald. Vi påvirker med ord og vi påvirkes af ord: vi *forstår* ikke bare ord, eller misforstår og ikkeforstår, ord har også indflydelse på vores følelser, handleberedskab og grundopfattelser. Af denne grund findes der udtryk som *ordets magt* og *sprogets vold*. Man opdager måske først kraften, når man bliver fornærmet, rasende, lykkelig over noget, man hører. Eller selv siger, for man *udtrykker* ikke bare følelser, som man allerede har, man *får* også følelser, mens man taler.

Vi skaber også med ord, "med lov skal land bygges" og love er lavet af ord. Lovene skal håndhæves og dommene fuldbyrdes – *både* med ord *og* med usproglige handlinger. Vi behandler, beskriver, definerer, dømmer, bedømmer, beder, foreskriver,

forbyder, forklarer, forhandler, fyrer eller opsiger, (for)bander, anklager, advarer, aftaler, ansøger, ægtevier og skiller, erklærer krig og slutter fred, truer, lovgiver, lover og lyver med ord.

Ord kan minde om *penge*: de er ikke rigtig noget i sig selv, men har en værdi (betydning) der kan bruges til næsten alt, også til at handle, ja måske kan man sige, at ord "byttes" til handling, når vi *handler med ord*. *Politik* laves af ord – og politisk *magt* er således også lavet af ord. I den traditionelle tredeling af magten er det kun politi og militær, der bruger andet end ord i magtudøvelsen: kun de må udøve *voldsmonopolet*. Den såkaldte *fjerde statsmagt*, pressen, arbejder kun med ord, samt billeder. *Videnskab* er i høj grad, men ikke kun, lavet af ord.

Ifølge to af underskriverne af *Manifest for ytringsfrihed* må det dog slås fast, at "'Ord' og 'handlinger' tilhører hver sit domæne af virkeligheden – selv om vi fuldt ud anerkender, at visse handlinger såsom 'at love' og 'at true' udfolder sig i sproget." (Kronik marts 2013).

Men tilhører "handlinger der udfolder sig i sproget" ikke handlingernes domæne? Trods deres forskellighed fra handlinger, der *ikke* udfolder sig i sproget. Netop et *manifest* kan i øvrigt minde om en lovtekst – *Manifest for ytringsfrihed* består fx selv af syv paragraffer – der uddeler rettigheder eller forbyder, og vil regulere vores (fysiske) handleberedskab, ikke kun vores forståelse. Men formodentlig tænker forfatterne mere specifikt på *fysisk vold*, når de skriver om handlinger fra et andet domæne end ordenes.

Lad os derfor tale lidt om vold. I et land som Danmark er fysisk vold ikke almindeligt accepteret. Vold er hverken legal eller legitim, så længe volden ikke er frivillig som i sport eller sadomasochisme, eller udøves af politi eller militær. Jf.

magtens tredeling og voldsmonopolet, hvor kun politi og militær (og fængselsansatte samt muligvis sundhedspersonale) har lov til at bruge vold i magtudøvelsen. Men naturligvis findes der mennesker, der slår hinanden privat, og der findes slagsmål i det offentlige rum. Fysisk vold kan dog være svær at definere, og nogle mennesker opfatter lussinger og klask som acceptable kommunikationsformer, da "de jo ikke skader mere end ord". På den anden side kan selv spytteri føre til dom og straf. En størrelse som "verbal vold" eller "psykisk vold" er dog endnu sværere at få hold på. Man kan ikke objektivt eller intersubjektivt definere en "krænkelse", da den til forskel fra fysisk vold opstår usynligt i den krænkedes følelser. (Injurieparagraffens "injurie" betyder egentlig "uret" og kommer øjensynlig ikke udover den juridiske sfære). Men selv om det er svært at bevise, at den krænkede blev udsat for en krænkelse af en krænker, og meget nemmere at bevise, at den slagne blev slået af en slåer, så betyder forskellen jo ikke, at der ikke findes krænkelser. Eller at moralske normer, som fx høflighedsnormer, ikke netop er der for at hindre visse krænkelser og uønskede dominansformer.

Filosoffen Slavoj Žižek kalder det ligefrem "objektiv vold", når magtforhold på en ufysisk måde, fx gennem regler eller love, begrænser menneskers frihed eller ligeværd. Dermed udvandes voldsbegrebet, men samtidig må man indrømme, at ordene "vold" og "magt" er nært beslægtede og af og til har samme betydning (på dansk og fx tysk).

Igen er det mærkeligt, at debatten i Danmark ofte fokuserer på jura og det objektive eller bevislige, fx "handlinger" og "vold" og disses modsætninger "ord" og "følelser", og drager grove og indlysende skillelinjer, men sjældent handler om

magt, moral og gråzoner. Magt og moral udfolder sig ikke mindst i sproget, *blandt andet* i høflige hensynsforhold og uhøflige hensynsløshedsforhold. Eller kunne det tænkes, at de moralske bud om *høflighed* og *respekt* bare er noget, som *de svage* har fundet på – for at forsvare og beskytte sig selv, eller for at *tvinge de stærke* til at forsvare og beskytte de svage? Det mente filosoffen Nietzsche (med henblik på den kristne moral). Et svagt nietzscheansk ekko er hørbart *Manifest for ytringsfriheds* § 7: "Vi definerer intellektualisme som funderet i andet og mere end evnen til at være selvkritisk og viljen til at kæmpe for de svages ret til lige muligheder."

Selv om der er forskel på fysisk vold og "sprogvold" i betydningen verbal aggression eller dominans, og selvom ord alene ikke kan dræbe, er der også ligheder – fx i evnen til at fremkalde følelsesmæssig påvirkning og aggressiv respons. Ordene har en magt og kraft, der også kan bruges dominerende, angribende eller ødelæggende.

Filosoffen Nietzsche så langt som at omtale sig selv som dynamit: "Jeg er dynamit" skrev han. ("Ich bin kein Mensch, ich bin Dynamit."). Han tænkte næppe på sin fysiske slagkraft eller potens, sin politiske magt eller sin pistol i skrivebordsskuffen. Det var kraften (*dynamis* på græsk) i hans indsigter og tanker, han mente: sådan som de kom til orde i hans skrifter. I hans indsigter eller synspunkter lå en sprængkraft, der kunne ødelægge gamle opfattelser af menneskets og verdens beskaffenhed, og altså smadre virkeligheden som den ser ud, før man læser Nietzsche.

Hvis man mod Nietzsche ville indvende, at den eksplosive kraft stammer fra hans *stil* (eller tone), kunne han svare med en selvskreven aforisme: "At forbedre stilen – det betyder at

forbedre tanken, og slet ikke andet! – Den der ikke indrømmer dette med det samme, kan man aldrig overbevise om det!"

Hvad angår den *virkelighed*, som både Nietzsche og alle manifestforfattere samt debattører gerne vil påvirke med ordenes *kraft*, så består denne virkelighed af både ordenes og handlingernes domæner, den er både indre verden, omverden og råderum.

Jeg vil konkludere, at ord og handlinger både er adskillelige og helt forskellige, og uadskillelige og nært beslægtede, men at det vigtige punkt er forskellen mellem kontekster eller genrer. Om jeg slår i en dyne eller på en person er skelsættende. Om jeg skyder en fjendtlig soldat i krigen eller min ex-mand i sofaen er skelsættende. Ligeledes med sprog: Om jeg skriver grovheder, krænkelser og uhøfligheder i en roman eller i et debatindlæg er skelsættende. Det er ikke bare, hvad jeg siger (eller gør), der er vigtigt. Men også hvor og til hvem. Hvis jeg mister evnen til at opfatte disse forskelle, har jeg et kæmpeproblem. Det er vi mange, der har for tiden. Men evnen til at se forskel på kontekster og genrer løser slet ikke alle problemer eller forebygger alle konflikter. Sproget har konfliktpotentiale. Det siger, hvordan verden er, og hvordan mennesker er – hvilket der jo er delte meninger om. Og det påvirker følelsesmæssigt, skaber og forandrer situationer. Ligesom vores fysiske handlinger.

På den kendteste af de danske karikaturtegninger afbildes en bister skægget mand med en bombe i turbanen. Vi har alle en slags bombe i turbanen – vi er alle dynamit – nemlig vores sprogevne, som kan starte krige, krige på ord eller våben (de sidste forudsætter som regel de første), eller fremme freden, alt efter hvad vi gør med bomben/sproget.

KILDER

Emma Gad: *Takt og Tone. Hvordan vi omgaas*. Gyldendal 1918/1985.

Danmarks Riges Grundlov. Kend din Grundlov. Prudentia 1994.

Fri Debat: *Manifest*. www.fridebat.nu

Manifest for ytringsfrihed. Politiken 22. februar 2013.

Trykkefrihedsselskabet: *Om Trykkefrihedsselskabet*. www.trykkefrihed.dk

Free Speech Debate: *10 Draft Principles*. www.freespeechdebate.com

Henrik Dahl og Birgithe Kosovic: "De afskyelige meninger", Kronik i Politiken 6. marts 2013.

Friedrich Nietzche: *Ecce Homo & Menschlisches, Allzumenschliches*. Danske oversættelser: DET lille FORLAG 1994 & 2007.

Slavoj Žižek: *Vold – seks skæve refleksioner*. Philosophia 2009.

MARIE MØLLER KRISTENSEN F. 1971 I KØBENHAVN. IMMIGRANT I BERLIN 1997–2003. CAND.MAG. I FILOSOFI. TILVALGSFAG I LITTERATURVIDENSKAB. EFTERUDDANNET I DANSK SOM ANDET- OG FREMMEDSPROG (SPROGVIDENSKAB OG SPROGPÆDAGOGIK). HAR ARBEJDET SOM UNDERVISER I VIDENSKABSTEORI OG ETIK, SOM OVERSÆTTER OG SOM KONTORASSISTENT I UDLÆNDINGESTYRELSEN. HAR ARBEJDET SOM INSTRUKTØR OG DRAMATURG PÅ TEATER-FORESTILLINGERNE "LANDSKAB MED ARGONAUTER" OG "LYSTERNES HAVE" (KBH. 2006 OG 2007). HAR SIDEN 2008 ARBEJDET SOM SPROGLÆRER FOR INDVANDRERE OG FLYGTNINGE I KBH. NORDVEST. HAR SKREVET ET ESSAY OM "AT OPLEVE KRIG I DANMARK" I SLAGMARK, TIDSSKRIFT FOR IDÉHISTORIE, NR. 63, AARHUS UNIVERSITETSFORLAG 2012. BLOGGER PÅ WWW.OMKREDS.BLOGSPOT.DK

FUCKING HØFLIGE

Ungdommen nu til dags! Sådan har de fleste generationer vel vrænget ad de kommende generationer. Ungdommen taler forfærdelig grimt og er utåleligt uhøflige, og jeg skal da gerne tilstå, at jeg i mange år har glædet mig til at vrænge med i stedet for altid kun at blive vrænget ad. Nu er det så endelig blevet min tur til at deltage i vrængekoret, og det er derfor med stor beklagelse, at jeg må meddele, at jeg alligevel ikke kan være med.

Sagen er nemlig den, at der efter min mening ikke rigtig er noget at vrænge ad. Jovist, de unge taler grimt, men det skal de gøre – eller det skal i hvert fald helst lyde grimt i de ældre generationers ører. Det forholder sig nemlig sådan, at de fleste af os synes, at det sprog, vi selv er vokset op med og benytter os af, lyder pænest, så hvis ikke vi syntes, at den næste generation talte grimt, kunne det meget vel være et faresignal om, at det danske sprog var gået i stå i sin udvikling. Det grimme sprog er med andre ord helt i sin orden

– og personligt har jeg også en stor svaghed for den sproglige kreativitet, der ofte ligger gemt i de grimme udtryk.

Men hvad så med høfligheden? I de senere år er der blevet skrevet utallige avisartikler og bøger, der alle slår fast, at høfligheden enten er på vej ud eller simpelthen allerede er forsvundet i Danmark. Der er sågar lavet tv-programmer om det, og en simpel Google-søgning på "høflighed" viser da også, at hovedparten af de 120.000 resultater handler om, hvordan det kan være, at høfligheden er forsvundet. Det lader med andre ord til, at alle stort set kan blive enige om, at høflighed er en mangelvare i dagens Danmark, og jeg skal da også være den første til at indrømme, at det sagtens kunne stå meget bedre til, end det gør.

For mig at se er det bare ikke primært ungdommens skyld, for de unge mennesker er såmænd langt høfligere, end min egen generation nogensinde har været. Ikke at det behøver at sige ret meget, eftersom min generation har sat høflighedsbarren så lavt, at hunnerkongen Attila formentlig uden de store anstrengelser ville kunne komme over, hvis han havde levet i dag, men ikke desto mindre er det min oplevelse, at høfligheden med den opvoksende generation står til at få et betydeligt comeback.

Man skal naturligvis være varsom med, hvad man konkluderer, når der ikke foreligger nogen systematisk undersøgelse på området, og eftersom en del altså tyder på, at jeg står temmelig alene med min optimisme, kunne det jo godt være, at det var mig, der tog fejl. Det tror jeg bare ikke. Gennem mit arbejde som præst ved en kirke, der har omkring 100 konfirmander om året, har jeg en forholdsvis stor kontaktflade med unge mennesker, og jeg finder det derfor

usandsynligt, at jeg skulle have dannet mig så misvisende et billede.

Så tror jeg snarere, at uenigheden skyldes en udbredt forveksling mellem sprogbrug og høflighedsniveau. Man hører de unge tale grimt og konkluderer straks, at de så også må være uhøflige – men de to ting har ikke noget med hinanden at gøre.

Man kan sagtens tale overordentlig nydeligt og samtidig være voldsomt uhøflig. Læs blot Søren Kierkegaard og N.F.S. Grundtvig, når de ruller sig ud og sviner hinanden til på det groveste – på det smukkeste dansk, der nogensinde er skrevet.

Og det omvendte gælder selvfølgelig også: Man kan sagtens tale forfærdelig grimt og samtidig være overmåde høflig. For nogen tid siden så jeg to mænd i 50'erne, der mødte hinanden i et S-tog. De var tydeligvis gamle skolekammerater, der ikke havde set hinanden i mange år og nu var lykkelige over gensynet, og jeg har sjældent hørt mere varme og kærlighed i en stemme, end da en af mændene udbrød: "Dejligt at se dig, dit gamle røvhul!". I situationen var der ingen tvivl om, at det var det høfligste, han overhovedet kunne have sagt, selvom det bestemt ikke var særlig pænt.

Så nej, sprogbrug og høflighed har ikke nødvendigvis det fjerneste med hinanden at gøre, og når folk i ældre generationer besværer sig over, at størstedelen af de unges ordvalg udgøres af ordet "fuck" eller varianter heraf, så er der ikke andet at sige, end at det – ligesom alle andre ord – kan bruges både uhøfligt og høfligt. Det er uhøfligt at sige: "Fuck dig, dit fucking fuckfjæs!", mens det til gengæld er både høfligt og venligt at sige: "Fuck, hvor er det fucking fedt at møde dig!"

Høflighed handler altså ikke på den måde om at tale pænt. Det handler i høj grad om, *hvad* man giver udtryk for, men det handler til gengæld ikke så meget om, *hvordan* man gør det.

Høflighed er altså ikke det modsatte af bandeord – det er derimod det modsatte af ligegyldighed.

Høflighed kan nemlig vises på utallige måder, men uanset hvordan man vender og drejer det, handler høflighed altid om at vise et andet menneske, at han eller hun ikke er ligegyldig for en.

For en del år tilbage holdt jeg døren for en kvinde, der var på vej ind i et supermarked, og hun kvitterede prompte med at snerre: "Du tror måske ikke, jeg er i stand til at åbne en dør selv?", og det er jo selvsagt en misforståelse af, hvad høflighed drejer sig om. Hvis jeg havde holdt døren for hende, fordi hun aldrig ville have haft en jordisk chance for selv at åbne den, ville det ikke være høflighed, men ren og skær menneskelighed. Høflighed er derimod at signalere: "Jeg har set, at du er på vej til at gå ind ad døren, og eftersom du ikke er ligegyldig for mig, gør jeg mit til at lette din adgang."

På den måde handler høflighed også om fællesskab. At opføre sig høfligt over for nogen er at drage dem ind i et fællesskab: "Fordi jeg ikke anser dig for ligegyldig, men tværtimod anerkender dit værd som menneske, har vi to lige nu et fællesskab med hinanden, hvor stort eller småt det så måtte være".

Det er også grunden til, at vi har vedtagne omgangsformer. Former er skabt for at værne om det indhold, der er i dem, og omgangsformer er derfor skabt for at værne om fællesskabet. Når vi foretager os noget så elementært som at

hilse ordentligt på hinanden, når vi mødes, og sige ordentligt farvel, når vi skilles, sætter vi en ramme om det fællesskab, vi har med hinanden i det tidsrum, der ligger imellem "goddag" og "farvel". Mangler rammen, kan der let opstå usikkerhed om, hvorvidt vi er sammen eller bare tilfældigvis befinder os på samme sted. At sige goddag og farvel handler altså om at anerkende det andet menneskes eksistens – og navnlig at anerkende, at den anden indgår i et fællesskab med en selv.

I min generation er vi vanvittig dårlige til den slags, også selvom vi efterhånden er blevet så gamle, at de fleste af os er ved at have lært det nogenlunde. Men da vi var unge, havde de ældre generationer virkelig en grund til at være forargede. Enhver anerkendelse af andre var utænkelig, og enhver venlighed umulig. Høfligheden var fraværende i en grad, så vi ikke engang kunne genkende den, hvis vi mødte den.

Idealet i min generation var nemlig, at man ikke havde brug for nogen eller noget, og man skulle derfor helst virke, som om man var fuldstændig ligeglad med alt og alle. Den blotte antydning af venlighed eller høflighed blev derfor også betragtet som et svaghedstegn af en kaliber, så man straks blev stemplet som taber. Skulle man derfor mod forventning møde høflighed eller venlighed fra en, man ikke umiddelbart ville betragte som en taber, var der kun et at gøre: blive paranoid! Han eller hun måtte jo være ude på noget, og hvis man hoppede på den, ville der garanteret stå 40 mennesker og grine en ud om et øjeblik.

En smule karikeret, vil nogen sikkert mene. Ja, men det er ikke meget galt, og det er netop grunden til, at jeg i den grad har bemærket – og undret mig over – hvor let de unge i dag

har ved både at give og tage imod venlige bemærkninger og høfligheder uden af den grund at skubbe hinanden ud over kanten af frådende paranoidt vanvid, og til at underbygge påstanden har jeg et eksempel, som efter min bedste overbevisning aldrig nogensinde ville kunne have fundet sted i min ungdom.

Scenen var min nevøs 18-års fødselsdag. Han spiller i et punkband, der er kendt for vilde sceneoptrædener, hvorfra både forsanger og publikum jævnligt går blødende hjem. Det er med andre ord ikke den pænere del af Konservativ Ungdom, vi har med at gøre, og det ligger i hvert fald ikke til højrebenet, at nogen af dem skulle være særlig høflige.

Men et er, at alle bandets medlemmer – og min nevøs øvrige venner for den sags skyld – hele aftenen igennem sad og talte civiliseret med hinanden, når de altså ikke høfligt konverserede den ældre del af familien eller agerede legeonkler for den yngre; et andet er den tale, som guitaristen i bandet holdt. Her roste han min nevø for flere gode egenskaber, men fremhævede særligt, at alle i bandet altid havde sat stor pris på hans høflighed.

Her var jeg ved at få desserten galt i halsen, og min søster og jeg måtte efterfølgende bekræfte hinanden i, at det nok aldrig ville blive muligt for os at forstå de unges tankegang, hvis det pludselig var comme il faut at rose hinanden for høflig optræden.

Høfligheden har været ude i kulden i mange år – og formentlig blev den sendt derud af kulturradikalismen. De kulturradikale havde nemlig mange stærke sider – høflighed var bare ikke en af dem. Alle vedtagne omgangsformer blev

betragtet som snærende bånd, der skulle skæres væk, så vi kunne være frie mennesker (hvilket vistnok ikke betød ret meget andet end at sige nøjagtig, hvad der passede en, uden hensyntagen til andre end sig selv).

Det fik teologen K.E. Løgstrup til at fare i blækhuset og skrive artiklen "Formløshedens tyranni", hvori han argumenterer for, at netop formløsheden gør ufri. Formerne kan man forholde sig til i enten accept eller modstand, mens formløsheden bare bliver påtvunget os. Og det værste af det hele er, ifølge Løgstrup, at formløsheden ikke kan ende i andet end ligegyldighed. Formerne skal nemlig tvinge os til at lægge mærke til hinanden, og holder vi op med det, bliver vi alle ligegyldige for hinanden.

De kulturradikale vandt, Løgstrup og høfligheden tabte – men det skulle altså vise sig, at Løgstrup fik ret. Formløshed *blev* et tyranni, og ligegyldigheden *blev* den fremherskende grundholdning, og det hele kulminerede med min generation, der nærmest forfinede ligegyldighed og mangel på høflighed til en kunstart.

Alt det har de unge i dag gjort op med, og i dag er det in at være venlig, og det giver street credit at være høflig. Høfligheden er altså absolut ikke på vej ud i Danmark, den er på vej ind igen. Derfor er det som nævnt også umuligt for mig at deltage i vrængekoret, og skulle nogen fra min generation i det hele taget få lyst til at vrænge ad de unge, kan det vist retfærdigvis kun gøres på én måde, nemlig ved at sige: "Ungdommen nu til dags! De er så fucking høflige!"

KRISTIAN TVILLING f. 1973. cand theol. fra københavns universitet 2009. speciale i det nye testamentes eksegese med særlig vægt på den nyere paulus-forskning. sognepræst ved virum kirke siden 2010. bidrag til årbogen sprog på banen 2011.

PIA RAUG

"I BEGYNDELSEN VAR ORDET"

PROLOGOS

Umiddelbart må der synes at være lang afstand mellem mine to studiefag ved Århus Universitet, mit virke som sangskriver og forfatter, og i de senere år som ophavsretsamazone både nationalt og internationalt; men livet som sangskriver lærte mig at forstå symbiosen. 7 års studier i Forhistorisk Arkæologi og Latin, og kunsten at afdække, registrere og forstå sammenhænge og adskillelse mellem lag på lag i både ord og jord, blev de nyttige og krævende redskaber, som bl.a. gav mig mod til at stå på tæer og række ud efter det 20. århundredes måske mest sublime danske digtning. Senere forstod jeg, at al sproglighed bliver tom, hvis den ikke kan sættes ind i en underliggende, fælles referenceramme, som på én og samme gang tilbyder muligheden for at skabe kollektiv genkendelse og individuel erkendelse. Dette gælder både i en kunstnerisk og en formel politik- og forretningsverden. Den indre sproglige forståelse, fortolkningen og respekten for ordenes egen

musikalitet og formidlingen af deres indhold til "den anden" er blevet den stadigt vedvarende udfordring gennem mit livs mange forskelligartede opgaver.

ORDET I KROPPEN – ORDET I SIG SELV

Otto Steen Due var min professor på latinstudiet, og han var en uovertruffen lærermester for sådan én som mig. Han gav ikke meget for cardigans, læggede nederdele og dydsmønsterudenadslære. Han forlangte en nysgerrig alerthed overfor de dybere lag i sproget og dets syntaks. Når man er født med et sprog, er det ikke helt ligetil at tænke syntaktisk. Alle de dybere lag er underforståede og inkarnerede. På latin er sprogets strukturelle lag helt åbenbare, om end hukommelseskrævende. På dansk er de hemmelige og – i hvert fald indtil for ganske nylig – ufravigelige. Hvordan klarer det danske sprog f. eks. en ablativ? For slet ikke at tale om en dobbelt af slagsen? Otto Steen Due gjorde mig til arkæolog i sprogets muld, som jeg aldrig blev det i den danske. Hans sprogundervisning gjorde mig til den slags sangskriver, jeg blev til. Da jeg læste hos ham, havde han lige udgivet sin oversættelse af "Ovids Metamorfoser". Han lærte mig at fornemme og medleve sprogets bevægelser indefra. Og jeg har siden været lykkeligt forelsket i sprogets mystik.

Allerede tidligt i livet havde den sproglige forundring meldt sig: Hvad betød det f. eks., når min barndomsveninde, som kom i skole et år før mig, kom hjem og fortalte, at hun skulle "med skolen på udflugt"? Umulige billeder af den røde skolebygning nedrevet og opstablet, mursten for mursten, på togvogne med alle eleverne ovenpå. Spørgsmålet spøgte i dage og uger, før abstraktionens mysterium var trængt ind i det grublende hoved.

Sprog kan skabe lys og opklaring, dér hvor der før var mørke. Måske *er* evnen til sprog det lys, som er menneskets eneste egentlige egenart. I sin rod bærer ordet "legeme" faktisk betydningen: Lysets hjem.

Sprog er samtidig et meget potent magtredskab, som er nødvendigt for alle totalitære styreformer og imperiebyggerier. Sprog kan bruges til at knægte den anden i mindst lige så høj grad som våben. Sproget som magtredskab søger alene kontrol og må ikke kunne misforstås. Sproget må på én gang bære det tunge ansvar for demokratiets mulighed, såvel som risikoen for dets fortabelse.

Da Anne Knudsen i 2008 modtog Modersmål-Selskabets pris, sagde hun i sin takketale bl.a.: "… *Skribenten skal ikke skrive* OM *sig selv, men* SOM *sig selv. Man skal kunne høre personen tale, når man læser teksten. Omhuen med den personlige sproglige afsender er i grunden en del af min demokratiforståelse; jeg mener, at ethvert udsagn skal kunne spores til sin ophavsmand – om fornødent for at holde vedkommende ansvarlig*."

Ansvaret overfor den anden starter altid i én selv.

ORDET I RUMMET – ORDET I VERDEN

Som barn var det meget svært for mig at forstå, hvor musikken blev af. Jeg troede længe, at den ligesom på film var en uundværlig underlægning til livets skelsættende begivenheder, og hvor blev den af? Måske havde jeg bare endnu ikke oplevet noget, der var skelsættende nok? Der gik lang tid, før jeg forstod, at jeg selv måtte levere underlægningsmusikken til livet.

Da jeg startede som sanger, imiterede jeg kun "kulisserne" og søgte ikke indholdet i de andres engelske sange. Senere begyndte jeg så småt at sætte musik til digte, jeg fik i

hænderne, og senere igen at tumle med selv at skrive tekster. Og endelig opgav jeg nølende at skrive på engelsk og dermed også den forfængelige drøm om at blive rig og verdensberømt. Jeg måtte finde ud af, om jeg på dansk ville være i stand til at få mine egne ord og musik til at danse sammen som ligeværdige partnere. Lidt efter lidt turde jeg begynde at kalde mig selv Sangskriver.

Men det var Inger Christensen, som gjorde mig til komponist. Indtil mødet med hendes digte i 1980, samme år som jeg afbrød mit latinstudium for – for alvor – at tage livtag med musikkens verden, havde jeg haft total hals- og håndsret over begge elementer i en sang. Hvis ordene ikke ville makke ret, kunne jeg jo altid bevæge melodien – eller omvendt. Da jeg i 1979 tog imod Gyldendals udfordring at foretage et udvalg af digte fra digtsamlingen "det" og tonsætte dem, måtte jeg respektere og fortolke det umiskendelige tonesprog hos digteren. Ingers ord gjorde mig til komponist, fordi jeg måtte lytte lige så meget til hendes tone som til min egen.

Til forskel fra magtens sprog kræver poesiens sprog gensidig "medleven". Både afsender og modtager må være rede til at åbne de mange døres muligheder, som ordenes og lydenes labyrinter tilbyder. Man må være nysgerrig efter sammenhænge og underliggende betydninger i sprogets lagdeling, og først og fremmest lægge sit eget arsenal af erkendelser ind i en fortolkning, hvis ikke poesiens væsen skal gå tabt. På samme måde som et surrealistisk maleri kræver sin beskuer for at findes som udsagn, må det udsagte spille sammen med det ufortalte i den anden.

Ved sin indsættelsesforelæsning som professor ved Universitetet for Kunst og Design i Karlsruhe i 2001, brugte Peter

Sloterdijk myten om Babelstårnet som sindbillede på den digitale tidsalders dybt splittende dilemma: Den ene tilgang, som betragter diversitet som en forbandelse og derfor stræber efter enhed og harmonisering. Den anden, der ser den post-babyloniske adskillelse som genskabelsen af den gode tilstand i lyset af det kuldsejlede og onde samlingsprojekt. Mange har ment meget forskelligt om Sloterdijks filosofiske fundament; men han peger på, at det ville være klogt for det moderne menneske at erindre myten. På mange måder er det, vi nu om dage diskuterer som globalisering, ikke andet end en genrejsning af Babelstårnet, siger han, denne gang blot ad elektronisk vej.

Hvis det gamle Babelprojekt var lykkedes, ville poesiens væsen have været det første offer. Alt det uoversættelige – alt det dobbelt- eller mange dobbelttydige – ville være forsvundet med et slag. De svimlende, magiske dybder, som er unikke i de enkelte sprog, ville være forsvundet til fordel for en vedtaget, uniform entydighed.

Ned gennem tiderne står magtens sprog skarpt aftegnet overfor poesiens og etikkens. Verdenshistorien har med ganske få undtagelser vist, at de to tankesæt er uforenelige.

Det siges, at ét ud af verdens 6.500 sprog dør hver fjortende dag. Med dem dør uerstattelige poetiske rødder ned igennem menneskehedens kulturlag.

ORDET I DEN ANDEN – ORDET I HINANDEN

Da jeg 1995 modtog Natalie Zahles rejselegat, og havde dykket lidt ned i hendes liv og livsmål, forstod jeg med ét min egen bestræbelse: At jeg altid havde ønsket at nå "den anden". Havde længtes efter at blive spejlet, og at den anden måske

ville genkende spor af sig selv i mig. Sprogets evne og opgave er et bygge broen mellem den ene og de andre.

På mit musiklivs første scener måtte jeg kæmpe en ulige kamp med raflebægre, fadøl, jukebokse og dartspillere. Det blev en skarp træning for forfængeligheden, og jeg sørgede altid for at have et panser af selvbeskyttelse omkring mig. Det blev alligevel til mange banesår, før jeg indså, at svaret hverken var armerede panserværn eller kanoner, men snarere det modsatte. Til gengæld har jeg aldrig fået større musikalsk anerkendelse, end når et par torsdagsbranderter et øjeblik løftede øjnene fra terningerne eller dartskiven og lyttede med hele deres opmærksomhed. Det lykkedes, sgu – Jeg kunne nå dem!

Fænomenet og lektien har mange paralleller til den klassiske vittighedstegning med manden bag søndagsavisen ved morgenbordet eller til nutidens bestyrelsesborde, hvor bestyrelsesmedlemmernes blikke er stift rettede mod iPad'en og mobilen, frem for at yde bestyrelsesopgaven deres fulde opmærksomhed og udelte nærvær. Det er en forretningsmodel, hvor en enkelt nordisk fjer alt for let risikerer at blive til alt for mange hovedløse høns – eller en privat strategi, som i gamle dage ofte efterlod hanen uden høne.

Jeg har uden tvivl været forfærdeligt irriterende som bestyrelsesmedlem – og især som bestyrelsesformand. Jeg forudsatte, forlangte og insisterede på totalt nærvær.

Al optræden, hvad enten det er i forretning, politik eller kunst, går ud på at kunne lytte både indad og udad med hele sin opmærksomhed på én gang. Jeg fandt gennem mine koncerter ud af, at når jeg selv blev for doven til at være medvidende og medlevende, så mistede jeg forbindelsen

til publikum. Lige siden har jeg øvet mig og mærker straks, når jeg sætter en plade på og lader tungen og strubehovedet passe maskinrummet, mens bevidstheden, min medviden, er taget på langfart. Hvordan kan jeg tillade mig at forlange af de andre, at de skal give mig deres nærvær, hvis jeg ikke engang selv er villig til at lytte med?

Det blev en skelsættende erkendelse. Den bragte mig verden rundt og ikke blot på de hjemlige musikalske scener, men også de internationale ophavsrets- og kulturpolitiske. Fra Beijing til Bruxelles – fra Montreal til Helsingfors – fra Washington til Warszawa – fra UNESCO til EU-parlamentet. Den forlangte af mig, at jeg altid måtte være i "overensstemmelse" med mig selv. Hvis jeg insisterede på min ret til en plads på scenen, så måtte jeg først og fremmest have noget væsentligt at komme med, have mine redskaber og min viden i orden, og så måtte jeg kunne fremføre indholdet med samme slags passion, som når jeg synger en af de sange, jeg elsker allermest.

En sådan strategi kræver lige så total, indiskutabel tillid til den anden som til sig selv – også hvor denne anden måtte vise sig ikke at være tilliden værdig. Den kræver, at man er villig til at lægge alt, hvad der kan ligne resultater ind i fællesskabet, både kunstnerisk, politisk og forretningsmæssigt – fremfor at pleje sin egen forfængelighed og længsel efter det spejl, som kan vise både én selv og de andre, hvem man virkelig er.

EPILOGOS

Er der i det hele taget noget efter ordet?

Gennem mine nu mange år som sanger har jeg ofte – især fra klassisk side – og med dyb undren hørt anklager om, at jeg

"jo synger på konsonanterne"! Det er åbenbart en forbrydelse i en dansk, klassisk æstetik. Måske er det derfor, at dén æstetiske tilgang ofte fordrer en trykt libretto, en rulletekst eller en note om, at det er en kendt digters digt, der er tonesat. Musikken tromler ind over teksten og opløser alle ord, alle betydninger og reducerer dem til lyde, hvis opgave det alene bliver at danne en respektabel kulisse for kompositionen og klangen. På ganske samme måde som den gang, jeg selv kun skøjtede på overfladen af ordene i de engelske sange.

Men mit sprog består nu engang af både konsonanter og vokaler i netop den indbyrdes vægtning og balanceakt, som udgør egenarten ved dansk. Uden konsonanterne, der hvor de hører til, bliver vores sprog lige så uforståeligt som Linear B før 1953 (og som det stadigvæk er, hvis man er svensker!). Vi camouflerer i forvejen vores konsonanter i rigeligt mål, så jeg har sat mig for, at min sang i det mindste skal være et lille reservat for de udryddelsestruede. Det skulle nødig gå som i det nye norske talesprog, hvor de fleste konsonanter allerede *er* blevet aflivet.

Men endnu mere forstyrrende for sprogforståelsen og for at kunne nå hinanden, er den harmonisering af vores vokallyde, som gør udsagn direkte meningsforstyrrede, eller ganske simpelt meningsløse. Det synes især at være "æ'et", som må stå for udskud; men også andre gode vokaler falder i tiltagende grad udenfor sproget. Det kan selvfølgelig ses som et gode, at færre og færre rammes af kræft; men når stadigt flere så samtidig rammes af kraft, så gør det en væsentlig forskel for sproget, selv om det måske ikke gør det for den syge; men degenereringen i sprogets bestanddele fjerner alt for let den fælles bevidsthed om sammenhængen mellem årsager og virkninger.

TAB AF FÆLLES REFERENCERAMMER:

Frit efter erindringen har jeg gennem snart mange år haft følgeskab af et af filosoffen Kasper Nefer Olsens manende billeder: Engang var virkeligheden en uendelig flod – nu er den et uendeligt delta, hvis arme aldrig mere skal nå hinanden.

Som sangskriver og fortæller kunne jeg engang trykke på sproglige og historiske knapper, som straks ville udløse et helt univers af billeder i hver enkelt af tilhørerne. Ikke nødvendigvis de samme billeder, som jeg sang på og havde med i min medbragte bagage, men billeder, som kunne gøre os alle til medskabere af det unikke øjeblik. Den kollektive hukommelse er blevet væsentligt afkortet bare i min levetid, og det har begrænset mit råderum som sangskriver. Jeg kan ikke længere skrive og synge sammen med en fælles historisk og litterær hukommelse og alt det andet, som mit musikalske univers kom til at dreje sig omkring. Med mindre jeg tør risikere at miste den anden!

Er jeg lige nu en Linear B, hvis gåder nogen i min verden stadigvæk kunne ønske at løse? Eller er jeg godt på vej til at blive en Linear A, som vil falde udenfor sproget og verden og ikke længere kunne læses? Er det mig, der taber adgangen til sproget, eller er det sproget, der taber adgangen til mig? Er jeg ved at tabe den anden – eller har den anden for længst tabt mig – og skal vi aldrig mødes igen?

TAB AF SPROGFORSTÅELSE

Man skal selvfølgelig vare sig for skrammekampagner; men der er alligevel god grund til at påtale det hemmelighedskrammeri, som har udspillet sig i forbindelse med rumanerens død. Det synes nu sikkert, at han blev drabt ved hjælp af springstof. Godt nok var flypersonalet

blevet så mistænkeligt, at de tømte flyet, men det er vores pligt som journalister at være mistænkelige. På samme måde som med den graske økonomi, handler det omkring, at man ikke bare kan lade tilfældet rode. Politikerne burde have været på vagt, allerede da skibene blev bortet. Hvis man er kommet over spæregrænsen, bør man ikke skilne mellem gode og dårlige krinkelser. Alting kan ikke henføres til De Konservatives dårlige valgnederlag. De kan stadigvæk nå at få en gloværdig karriere, selv om Højesteret i dag har hjelmet, at kommunerne gerne må skære ned på hjemmehjælpen.

PIA RAUG F 1953 I ODENSE KLASSISK SPROGLIG STUDENTEREKSAMEN FRA ODENSE KATEDRALSKOLE 1972. 1972–79 ÅRHUS UNIVERSITET. BIFAG I FORHISTORISK ARKÆOLOGI OG ET UAFSLUTTET HOVEDFAG I LATIN. 1973: SANGER, SANGSKRIVER, KOMPONIST, FORFATTER, FOREDRAGSHOLDER, PRIVATUNDERVISER OG WORKSHOPS–LEDER. 1978–2011 SEKSTEN CD–UDGIVELSER I EGET NAVN, EN PROSADIGTSAMLING, EN ROMAN OG BIDRAG TIL DIVERSE BOG– OG MUSIKANTOLOGIER. BESTYRELSESMEDLEM FOR DE RYTMISKE KOMPONISTERS FORENING. BESTYRELSESFORMAND I KODA 2010–12 . 2003–07 PRÆSIDENT FOR KOMPONISTERNES VERDENSKONGRES CIAM. 2006–09 FUNGERENDE GENERALSEKRETÆR FOR ECA, DET EUROPÆISKE KUNSTNERRÅD. HAR FRA 2005 TIL 2013 ARBEJDET INTENSIVT MED INFORMATION I DE FORSKELLIGE GRUPPERINGER OG UDVALG I EU–PARLAMENTET OG KOMMISSIONEN UNDER FORBEREDELSERNE TIL ET EU–DIREKTIV TIL REGULERING AF OPHAVSRETTEN OG FORVALTNINGSSELSKABERNES RAMMEVILKÅR. HAR SAT MUSIK TIL MANGE DIGTE, BL.A. INGER CHRISTENSENS DIGTSAMLING "DET" (1980).

SØREN ULRIK THOMSEN

I timen der tikker sig op imod midnat
rejser vi os på samme tid i hver sin ende af byen
for at se om det ikke snart vil regne
i gaden der forbinder kvarter med kvarter
i en sti af strømmende
formler, anelser, noder og kys
og deles et sted i dybet. I nat må vi bruge de store ord.
I morgen står det fremmede som en hvid skov i forstaden.

(FRA DIGTSAMLINGEN "NYE DIGTE", 1987.)

NOGET ALVORLIGT I KLEMME

Da jeg i 1993 blev bedt om at levere en tekst til maleriudstillingen Pathos på Den Frie, måtte jeg efter nærmere overvejelse sige nej tak. Det var ellers logisk nok at spørge mig, eftersom jeg tilhørte en generation af digtere, der havde sat alvoren på programmet, efter at dens aktier var styrtdykket under tressernes coole modernisme, hvor den smagte for meget af hereticanske digtoplæsninger påhørt "med sørgebind og bælgvanter" (for nu at tale med Klaus Rifbjerg), og heller ikke havde fået bedre presse under det endnu køligere "formelle gennembrud". Nu, så mange år senere, dumper så denne invitation ind ad brevsprækken: "Jeg skriver til dig i håbet om, at du kunne tænke dig at bidrage til næste nummer af Apparatur. Det har Alvor som omdrejningspunkt, og vi kunne godt tænke os at have dig med som repræsentant for en alvorsfuld digtning." Også denne invitation giver mening, for i kølvandet på firserne har efterfølgende digterhold jo beskudt netop min generations fokus på det alvorlige,

hvorved vi er kommet til at stå som en ø i litteraturhistorien, til alle sider omgivet af munterhed (for ikke at sige latter). Når jeg denne gang siger ja, er det for at forklare, hvorfor jeg første gang sagde nej.

For overhovedet at kunne nærme mig brudfladerne i de senere års litteratur tillader jeg mig altså at tale om generation, selvom det siger sig selv, at jeg ikke bilder mig ind at repræsentere nogen som helst, og at jeg heller ikke anser firserpoesien for entydig, for ligesom i alle andre kuld af digtere er forskellene også her lige så markante som lighederne. Men når jeg tænker på, hvordan Henrik S. Holck for nu tredive år siden sad i Poul Borums Havnegadelejlighed og med verdens sarteste teenagestemme læste ordene: "alting er helt stille / lyset er stille / du og jeg er helt stille," tør jeg godt sige, at det var alvor – også for de åndeløse tilhørere, som blandt andre talte Michael Strunge, F.P. Jac, Klavs Bondebjerg, Merete Torp og mig selv, som personligt følte mig i samklang både med denne og med tidligere poesiers alvor og slet ikke så den som modsætning hverken til det moderne eller til det formelt eksperimenterende. Men fordi netop dén modsætning som nævnt var så vital for i hvert fald to generationer af vores umiddelbare forgængere og derfor havde vundet hævd som parameter for poesilæsning overhovedet, kunne alvoren ikke uden videre snige sig tilbage i poesien: Der måtte kæmpes for den, og dermed var den politiseret, hvad der i en kortere opgørsperiode også var nødvendigt.

Men noget problematisk er undervejs, når man glider fra at kæmpe imod negationen af ét af poesiens mange aspekter, her alvoren, til at give det privilegeret status og ideologisere begrebet som noget i sig selv positivt uafhængigt af alle de

andre træk i teksten, en sådan størrelse spiller sammen med og op imod: humor, refleksion, sanselighed, parodi, nøgternhed, understatement, musikalitet osv. Beslutter forfatteren sig på forhånd for f.eks. alvoren, har han allerede sat den over styr, fordi en sådan villet alvor jo er uden andet anliggende end at have sig selv som forfængeligt mål, hvormed den forsumper til samme klamhed som den berømte "anden tåre", der kendetegner sentimentaliteten, hvor første tåre fældes over det sørgelige, mens anden tåre falder af rørstrømskhed over den første. Den skrivende må være åben over for hvad som helst, der måtte ske under skrivningen, men ligesom humor er heller ikke alvor noget, man kan sætte sig for, inkarnere eller bemægtige sig, men noget, der måske, måske ikke, tilfældigvis dukker op i skriftens hav af forskelle. Forhippet at sætte alvoren (eller humoren) på tronen er at gøre den både større og mindre, end den er – større, fordi tekstens mange aspekter kun er noget i forhold til hinanden, og mindre, fordi alvoren af samme grund som enehersker mister sin potens. Altså måtte jeg takke nej til Pathos, for selvom der ikke var noget i vejen med malerierne, forekom den tid mig passé, hvor ordet af politiske grunde skulle sættes på plakaten.

Hvor gjorde man af alvoren i perioden mellem Heretica og firserne? For selvfølgelig er alvoren lige så uudryddelig som sex, og ligesom sex forsvinder heller ikke dén, bare fordi man skammer sig over den. I den såkaldte tredjefase-modernisme blev alvoren forskudt fra indholdet til højtidelige diskussioner af litteraturens formelle sider (og her var det ingen spøg at "falde bag om" avantgardens kontinuerlige landvindinger), men ikke mindst blev alvoren deponeret i det politiske,

hvor den måske endog kunne dyrkes særlig hæmningsløst på grund af den indbyggede distance, det giver at være alvorlig på andres vegne, hvad man jo typisk var parallelt med sin rolle som cool poet. For var man ved at brække sig over den mindste rørelse i poesien, blev der til gengæld skruet helt op for patosknappen, når talen faldt på arbejderklassen, indianerne og den tredje verden, modsat fyrrer- og firserpoesiens eksistentielle alvor, hvis pinlighed netop hidrører fra denne digtnings kredsen om det skrivende subjekt.

Men skal man på et større plan opspore alvorens skæbne i denne periode, tror jeg, at man skal lede et helt andet sted. Til langt op i tresserne fortsatte finkulturen nemlig sin sammenbidt moraliserende kamp mod alle former for populærkultur, der blev anset for vulgær, ikke kun fordi den var for pjattet, men også fordi den var for alvorlig. Den var for pjattet, når den fløj af sted på tre akkorder og et omkvæd, det ikke var til at få ud af hovedet, men samtidig havde den overtaget en alvor, der ikke længere var plads til i en kunst, som havde udstødt det affektive fra sit eget domæne og sat sig selv på en dramatisk afmagringskur for al følelsesfuldhed. Den elementære spænding ved med bankende hjerte at vende blad for at se, hvordan det går helten i næste kapitel, kunne man lede forgæves efter i den moderne roman, men til gengæld få tilfredsstillet i krimien, forelskelse eller forladthed lod sig ikke længere spejle i poesien, men der kunne drømmes og grædes til bevægende popsange, den for længst tilbagelagte religiøsitet florerede skamløst i rockmusik og gyserfilm, ligesom den store skønhed i landskabsmalerierne og den romantiske musiks harmonier nok var forvist fra staffelier og kompositionsmusik, men lørdag aften uden videre kunne genfindes i

biografens svulmende filmmusik og grandiose panoreringer over de bølgende marker. Og hvad med det store epos, som ifølge al historiefilosofi jo tilhørte en svunden tid? Ja, det udspillede sig i de forhadte tegneserier, især i de langstrakte superheltefortællinger komplet med oprindelsesmyter, barndomstraumer, romantisk kærlighed, ædle hjælpere, vansirede fjender, blodige svigt og apokalyptisk undergang i et univers så alvorstynget, at man ikke finder noget tilsvarende i samtidens kunst, hvis seriøsitet i en vis forstand var vendt imod denne populærkulturelle alvor.

Ikke blot sætter jeg Henrik Pontoppidan højt, fordi han er så morsom, men også fordi han aldrig forfølger sit held, når der pludselig lyner en vits i hans tekster; humoren springer op som en fisk af vandet, og lige så hurtigt er den væk igen, mens læseren stadig med latteren rullende i kroppen lader øjnene løbe over de næste linjer, som nu er sørgelige, saglige eller smukke. Før vi igen hører om hovedpersonens ingeniør--projekt, beskriver forfatteren med pokerface og kostelig sarkasme i begyndelsen af Lykke-Per et parnas af københavnske malere, digtere og kritikere, der samles på en såkaldt Schweizer-Kafe, og det slår mig, at tonen i Hans Scherfigs Idealister ligner én lang kopi af disse få sider. Men når mesteren efter min mening er en større forfatter end eleven, skyldes det ikke kun, at den første er dygtig nok til ikke at klamre sig til et enkelt virkemiddel (og i sikker forvisning om, at morskaben nok skal dukke op igen, suverænt lader den fare i samme sekund, den er udtømt), men at denne stilistiske forskel bunder i en indholdsmæssig. For mig er det nemlig et lidt kedsommeligt træk ved Scherfig, at han altid befinder sig

på bedrevidende afstand af sine romanpersoner, hvis latterlige vildfarelser han og læseren så kan godte sig over at være hævede over, mens Pontoppidan er anderledes modig, når han med en viden, han kun kan have hentet i sit eget indre, tør investere denne indsigt i skildringen af så mærkelig sammensatte, uforudsigelige og langtfra altid tiltalende skikkelser som Per Sidenius, Torben Dihmer og Jytte Abildgaard. I mine øjne er de største humorister dem, som nok har blik for de andres naragtigheder, men også selv tør have noget alvorligt i klemme og vise, hvor det brænder på for dem personligt, og til denne kategori regner jeg også den uovertrufne spasmager Per Højholt, hvis humor ikke mindst nærer sig af ekstasen og rædselen ved at være en krop, et gudsforladt stykke biologi, der det ene øjeblik gennemrisles af liderlighed og det næste skal dø, hvad de færreste har turdet skrive så hudløst og konfronterende om som han.

Fordi en vittighed er sjovest, når den er komplet overraskende, satiren mest dræbende, når den rammer et uventet sted, og latteren bedst, når den kommer helt bag på én, egner humoren sig måske endnu dårligere end alvoren til at blive ideologiseret, prædiket og med flyvende faner ført i marken mod de andre fjolser. Skammeligt nok kan alvoren jo hykles, indtil den før eller senere afsløres, men for humoren er der kontant afregning: Enten grines der, eller også høres det pinlige klonk, når joken dejser bevidstløs til jorden. Sørgeligst var det at se den desperat højtråbende Dirch Passer i sine sidste år trygle om bifald, ligesom det heller ikke er specielt morsomt at læse en tekst, hvor forfatterens grimasser betyder "jeg er sjov", og en pegepind i margenen gør opmærksom på vitser under opsejling, og er overbevisningen

om, at humoren i særlig grad skulle holde med de gode og i sit væsen være politisk progressiv, til gengæld grinagtig, kan man ikke omvendt slutte, at denne uforbederlige anarkist så skulle være specielt loyal over for højrefløjen. Mest røvsyg er troen på, at humoren er et litteraturpolitisk parti, man kan melde sig ind i, en størrelse, man kan indfange, besidde og iføre sig som en personlig identitet, man dog er nødt til konstant at bekræfte ved at udpege tørvetrillere, og særlig trættende er det for Gud ved hvilken gang at se alvorsmanden Martin A. Hansen pisket som en gammel krikke: Kære venner, manden døde for mere end halvtreds år siden, kan I ikke snart klare jer uden ham?

Tog den kunstneriske patos i firserne revanche efter et kvart århundrede i skammekrogen, var den tiåret efter pludselig igen blevet dårlig smag og fulgte dermed den samme glidning som betydningen af ordet patetisk, der tidligere mest brugtes i dets græske forstand (følelsfuld hed) og nu i dets engelske, nemlig ynkelig (pathetic). For nylig hørte jeg en yngre digter gøre nar af glosen "grundvilkår", og naturligvis følte jeg mig ramt, eftersom dette begreb altid har været centralt i netop mine skriverier, men er humorister uretfærdigt blevet regnet for andenrangsforfattere i alvorsfulde perioder, har alvorsmænd retfærdigvis måttet finde sig i at blive til grin i andre. Ligesom det kan være nødvendigt at kæmpe et udstødt aspekt tilbage i litteraturen, kan det for at få renset ud omvendt være nødvendigt for en periode at sky et bestemt poetisk virkemiddel, men stivner de til dogme, kan begge strategier på længere sigt kun give en fattigere litteratur. For hver generation etablerer lynhurtigt sin egen litterære Emma

Gad-kodeks, hvor man ned til sidste adjektiv ved, hvad der er funky, og hvad der er stilløst, og selvom satire, parodi, ironi, persiflage, spex, gags og jokes umiddelbart ligner klassens frække dreng, kan selv løssluppenheden, før man får set sig om, blive lige så gabende god smag som alvorsattituden. Et fænomen som tidsånd er på én gang ubønhørligt og ugribeligt, for lige så allestedsnærværende tidsånden er, lige så svær er den at sætte fingeren på: Ingen vil være ved den, og alle vil med god grund melde hus forbi, hvis han eller hun beskyldes for at inkarnere en nuværende eller tidligere tidsånd, for samtidig med at enhver er uhjælpeligt barn af sin tid, er man jo også altid helt sin egen. Skal man overhovedet kunne tale om disse luftige materier uden hele tiden at slå sig for munden, er man imidlertid nødt til at generalisere – men i bevidstheden om, at ingen nok så rammende tidskarakteristik er absolut: For selvom alvoren ikke stod øverst på sentressernes poetiske dagsorden, brænder den dog med en særlig ild i Klaus Høecks og Inger Christensens kølige systemer såvel som i Nordbrandts klassicisme, og klinger Joy Divisions selvmordssymfonier aldrig så sort i baggrunden, funkler humoren da samtidig frit hos firserfyre som Michael Strunge, F.P. Jac og T.S. Høeg. Og personligt vil jeg da i fuldt alvor mene, at dén, der ikke har opdaget vitserne i mine digte, selv kan være en hængerøv.

(Søren Ulrich Thomsens essay har tidligere været trykt i "Repremiere i mit indre mørke", Borgen 2009).

SØREN ULRIK THOMSEN f. 1956, digter og essayist. student 1977 fra det frie gymnasium, medlem af det danske akademi 1995 og af statens kunstfonds repræsentantskab 1997–2005. har udgivet digtsamlingerne "city slang" 1981, "ukendt under den samme måne" 1982, "nye digte" 1987, "hjemfalden" 1991, "det skabtes vaklen" 1996, "det værste og det bedste" (m. tegninger af ib spang olsen) 2002 og senest "rystet spejl" 2011. desuden essays: "mit lys brænder" 1985, "en dans på gloser" 1996, "kritik af den negative opbyggelighed" (s.m. frederik stjernfelt) 2005, og "repremiere i mit indre mørke" 2009, samt fotobogen "københavn con amore" (s.m. jokum rohde) 2006. modtaget en lang række priser,bl.a. aarestrup medaillen, 1991, og weekendavisens litteraturpris, 1992.

ANNE KJÆRGAARD

BREVE FRA DET OFFENTLIGE

FRA "VARSEL OM LØNINDEHOLDELSE" TIL "SKAT VIL TRÆKKE I DIN LØN" – NÅR OFFENTLIGE MYNDIGHEDER PRØVER AT SKRIVE FORSTÅELIGT

Hvad gør det offentlige for at skrive forståelige tekster til almindelige borgere, altså folk uden ekspertviden om det område en given tekst handler om? "Alt for lidt!!!" er der nok nogen der vil tænke – og det gør jeg med jævne mellemrum også selv når rudekuverterne dumper ned i min egen postkasse.

Her vil jeg dog spare læseren for eksempler på hvor uhensigtsmæssigt kommunikation fra det offentlige *kan* være skruet sammen – selvom det er fristende, for de allerdårligste tekster er ofte ganske underholdende når de altså ikke lige handler om ens egne private forhold.

I stedet vil jeg se på hvad en offentlig myndighed, nemlig SKAT, har gjort for at gøre et af sine breve mere forståeligt. Der er tale om punktnedslag – ikke en komplet oversigt

over de forandringer der er sket med brevet[1]. Til sidst vil jeg overveje hvorfor alle tekster fra det offentlige ikke er skrevet på den måde, og fortælle lidt om hvad vi ved om hvorvidt omskrivninger af tekster gør dem lettere at forstå for almindelige borgere.

BREVET FRA SKAT

Brevet skal fortælle modtageren, en privat borger, at vedkommende har en gæld til det offentlige som SKAT vil inddrive ved at trække i modtagerens løn. Når brevet bliver sendt ud, har borgeren allerede fået op til flere breve om gælden.

For at vise hvad SKAT har gjort for at gøre brevet mere forståeligt, vil jeg sammenligne to forskellige versioner af det. Den første version (version 1) var sprogmedarbejderne hos SKAT utilfredse med, bl.a. fordi de mente den var for svær at forstå for modtagerne. De omskrev brevet og for den omarbejdede version (version 2) modtog SKAT erhvervssprogprisen – en pris der bl.a. skal belønne offentlige institutioners forsøg på at skrive forståelige tekster.

VÆK FRA PING- OG PAMPERSPROG

Der er skrevet masser af vejledninger om hvordan man kan gøre tekster fra det offentlige lettere at forstå. Blandt standardværkerne er professor Erik Hansens *Ping- og Pampersprog*, Bent Møller og Erik Hansens *-og uden omsvøb tak!* samt opslagsværket *Håndbog i Nudansk* der indeholder et kapitel om "godt sprog". Ser man på overskrifterne i de to versioner, skinner retningslinjerne fra disse og tilsvarende værker tydeligt igennem:

1 En mere omfattende analyse af brevet kan man finde i Kjærgaard (under udgivelse).

VERSION 1:
Varsel om lønindeholdelse til dækning af parkeringsafgift m.fl.

VERSION 2:
SKAT vil trække i din løn som betaling på din gæld

Ordene *lønindeholdelse* og *parkeringsafgift* er fjernet i den omskrevne version. Fælles for disse to ord er at de er fagudtryk, altså ord der især bruges inden for bestemte fagområder, og som ikke alle modtagere kan forventes at kende på forhånd.

I vejledninger om hvordan man skriver forståeligt, hedder det sig ofte at antallet af de såkaldte verbalsubstantiver (typisk defineret som navneord der ender på bl.a. *-ing* og *-else*) skal reduceres. For at gøre teksten mere konkret, og dermed lettere at forstå, anbefaler man ofte at skrive den slags ord om til en sætning med et udsagnsled og et grundled. Ordet *lønindeholdelse* er væk i version 2 og erstattet med en hel sætning, nemlig "SKAT vil trække i din løn". På den måde har SKAT formentlig prøvet at gøre det mere klart hvilken relevans brevet har for modtageren: "Varsel om lønindeholdelse" er blevet konkretiseret til et udsagn om at SKAT vil inddrage en del af modtagerens løn.

Ordet *dækning* er blevet erstattet med *betaling* i den omskrevne version. Holder vi fast i definitionen af verbalsubstantiver som ord der ender på bl.a. *-ing*, virker det umiddelbart lidt underligt: Det gælder jo for begge ord at de ender på *-ing*. Rationalet bag er formentlig at *dækning* – ud over at være et synonym til *betaling* – også kan betyde "et

forsikringsselskabs (garanti for) udbetaling af en økonomisk erstatning i forb. med tyveri, skade, sygdom e.l." (Den Danske Ordbog). *Dækning* kunne altså give modtagerne det fejlagtige indtryk at de skal have udbetalt penge. Dertil kommer at *betaling* er mere almindeligt i daglig tale – og derfor højst sandsynligt umiddelbart forståeligt for flere.

I version 1 stifter læseren allerede i overskriften bekendtskab med den parkeringsafgift der udgør en del af gælden, mens man først længere nede i brevet kan læse at gælden også stammer fra ubetalt restskat. Der er ikke nogen oplagt grund til at kun *parkeringsafgiften* (eller *parkeringsbøden* som den er blevet til i version 2) nævnes i overskriften. I brevversion 2 henvises der simpelt hen til "din gæld" i overskriften, og de enkelte gældsposter præsenteres samlet i brødteksten.

HVAD STÅR HVOR? ORGANISERINGEN AF INFORMATIONER

At et ord som *parkeringsafgift* er fjernet fra overskriften i den omskrevne version, er et udtryk for at der er arbejdet med organiseringen af informationer i version 2. I vejledninger om at skrive forståeligt hedder det typisk at man skal skrive det vigtigste først. Kigger man på første afsnit i de to brevversioner, kan man se at det på sin vis sker i begge. Alligevel er der en central forskel:

VERSION 1:

Du har ikke reageret på vores tidligere henvendelse, og vi skal derfor meddele dig, at vi agter at foretage lønindeholdelse hos dig.

VERSION 2:
Vi har tidligere skrevet til dig, at du har en gæld. Da du ikke har betalt beløbet, forbereder vi dig på, at vi vil trække en del af din løn som betaling på gælden. Hvis du mener, at du ikke har et rimeligt beløb til rådighed, når vi trækker i din løn, kan du inden 15 dage udfylde og sende os det budgetskema, vi har vedlagt.

Det *er* uden tvivl vigtigt for modtageren at få at vide at SKAT vil begynde at trække i hans eller hendes løn for at inddrive gælden. Det budskab er årsagen til at brevet overhovedet bliver sendt, og det giver derfor god mening at placere det helt i begyndelsen af begge breve.

I version 2 får modtageren imidlertid en ekstra oplysning først i brevet, nemlig hvad man kan gøre hvis man mener at det beløb SKAT vil trække, er for højt i forhold til hvad man kan betale. SKAT lavede en undersøgelse der viste at modtagerne af den omskrevne version bedre forstod deres handlemuligheder. Omplaceringen af denne oplysning spiller formentlig en vigtig rolle hvis man skal forklare hvorfor: Ud over at lade SKAT trække pengene kan modtageren også prøve at få sat beløbet ned, og det er vigtigt at vide for den modtager der ikke lige kan betale.

HVAD SKAL MED?
UDVÆLGELSEN AF INFORMATIONER

Arbejdet med at skrive mere forståelige tekster er ofte blevet behandlet som en slags "oversættelsesproblem" (Jensen 1998: 120), altså et spørgsmål om at oversætte fra et meget vanskeligt sprog til et mere letforståeligt sprog. Desuden er

tekster fra det offentlige ofte underlagt love og cirkulærer der foreskriver at bestemte informationer skal med. Udvalget af informationer er altså i mange tilfælde ikke noget de personer der omskriver teksterne, har indflydelse på. Det er sikkert derfor de almindeligste råd om hvordan man skal skrive forståelige tekster til almindelige borgere, ikke handler om hvordan man skal udvælge informationer.

I brevet fra SKAT er flere informationer dog helt væk i version 2. Modtageren får fx ikke længere at vide at "Lønindeholdelsen vil blive tilbagekaldt, når restancen er indfriet", altså at man holder op med at afdrage på sin gæld når gælden er betalt. Det virker rimeligt, for det plejer jo at være sådan at man holder op med at afdrage på gæld når den er betalt tilbage.

Henvisningerne til både bekendtgørelser og love er slanket: I version 1 henvises der til "reglerne i kapitel 5 i bekendtgørelse nr. 1365 af 19.12.2008 om inddrivelse af gæld til det offentlige (inddrivelsesbekendtgørelsen) jf. § 10 i lov nr. 1333 af 19.12.2008 om inddrivelse af gæld til det offentlige (inddrivelsesloven)". I version 2 nøjes man med at henvise til "reglerne i inddrivelsesbekendtgørelsens kapitel 5 og i inddrivelseslovens § 10".

Frasorteringen af den slags informationer som modtageren kan undvære, resulterer i en tekst der formentlig er mere forståelig fordi den er kortere og dermed lettere at overskue, og fordi fokus er på de informationer der er relevante for modtageren.

HVORFOR SER BREVE FRA DET OFFENTLIGE IKKE ALTID SÅDAN UD?

Først og fremmest er det ganske resursekrævende at gennemarbejde et brev så grundigt: Brevversion 2 blev til ved at sprogmedarbejdere hos SKAT reviderede det oprindelige brev og fik det godkendt af en medarbejder med særlig indsigt i det fagområde som brevet handler om. Det omarbejdede brev blev derefter sendt ud til 200 borgere der stod for at skulle have foretaget lønindeholdelse, og nogle af disse modtagere medvirkede i en brugerundersøgelse om brevet. På det grundlag lavede man den endelige version 2 der vandt erhvervssprogprisen. At SKAT overhovedet mente at det var umagen værd at bruge så mange resurser på brevet, skyldes bl.a. at det er et standardbrev der løbende sendes ud til mange. Breve der kun bliver sendt ud til en enkelt borger, kunne umuligt have gennemgået samme proces.

ER DET SÅDAN BREVE TIL ALMINDELIGE BORGERE BØR SE UD?

Den opmærksomme læser vil have bemærket at undertitlen til dette bidrag er "når offentlige myndigheder *prøver* at skrive forståeligt". Med den undertitel henviser jeg til at de retningslinjer for forståeligt sprog man traditionelt arbejder ud fra (og som man i vidt omfang også har brugt i revisionen af brevet fra SKAT), har et ganske spinkelt forskningsmæssigt belæg: Det virker intuitivt rigtigt at den omskrevne version 2 er lettere at forstå, men der eksisterer stort set ingen uvildig forskning der dokumenterer hvilken forskel det faktisk gør for modtagerne.

Jeg arbejder for øjeblikket på et forskningsprojekt der bl.a. skal vise om arbejdet med at revidere tekster fra det

offentlige gør det lettere for modtagerne at forstå dem. Desværre kender jeg ikke svaret, for undersøgelsen er ikke færdig. Nogle af reaktionerne på undersøgelsen er dog værd at nævne i et årsskrift der har som tema hvad afsenderen gør for at modtageren bedst muligt *forstår* afsenders hensigt: De kan minde os om at forståelse ikke er den eneste forudsætning for vellykket kommunikation.

I løbet af min undersøgelse præsenterede jeg en række mennesker for overskrifterne i version 1 og 2. Reaktionen var ofte at overskriften fra version 2 var den mest forståelige, mens overskriften fra version 1 var mere høflig. Argumentet for at overskrift 2 ikke var særlig høflig, handlede ofte om at folk tillagde *vil* en bestemt betydning: I stedet for at opfatte *vil* som et verbum der angiver noget fremtidigt (det var nok den betydning SKAT var ude efter), var der en stærk tendens til at se på *vil* som et verbum der angiver at noget tilstræbes eller tilsigtes, altså at SKAT på en eller anden måde nærer et ønske om at trække i modtagerens løn. Desuden betragtede mange det som upassende råberi at skrive *SKAT* med store bogstaver, og overskrift 2 blev desuden opfattet som en overskrift der gik meget tæt på modtageren ved at tale om "din løn". Det lidt formelle og fremmedartede ordvalg i version 1-overskriften blev derimod opfattet som mere høfligt og karakteriseret af en passende afstand mellem afsender og modtager – omend mange også mente at overskrift 1 var sværere at forstå.

Reaktionerne på de to overskrifter viser at forståelighed og høflighed ikke nødvendigvis følges ad. Og hvor meget har man vundet hvis man formår at skrive så det bliver forstået, men virker ubehøvlet?

LITTERATUR

Hansen, Erik (1971): *Ping- & pampersprog*. Hans Reitzels Forlag.

Jensen, Leif Becker (1998): *Kancellistil eller Anders And-sprog?* Roskilde Universitetsforlag.

Kjærgaard, Anne (under udgivelse): Definér hvad godt sprog og gode tekster er i din organisation. I: Christina Holgaard Sørensen (red.): *Godt sprog i organisationer – veje til vellykket sprogarbejde*. Hans Reitzels Forlag.

Møller, Bent & Erik Hansen (1981): *-og uden omsvøb tak!* Statens Information.

Jacobsen, Henrik Galberg & Peter Stray Jørgensen (2005): *Politikens Håndbog i Nudansk*. 5. udgave. Politikens ordbøger.

ANNE KJÆRGAARD F. 1977, HAR SKREVET PH.D.-AFHANDLING OM SPROGPROJEKTER I OFFENTLIGE ORGANISATIONER. ET AF HOVEDSPØRGSMÅLENE I AFHANDLINGEN VAR OM SPROGPROJEKTER RENT FAKTISK FÅR MEDARBEJDERNE TIL AT SKRIVE ANDERLEDES TEKSTER. ER I GANG MED ET POSTDOCPROJEKT VED DANSK SPROGNÆVN DER BL.A. SKAL VISE OM OMSKRIVNINGER AF BREVE FRA DET OFFENTLIGE RESULTERER I TEKSTER DER ER LETTERE AT FORSTÅ FOR MODTAGERNE.

ANDERS FOGH JENSEN

TALE DER VIRKER. GODT

Verdens bedste mand er død. Pladsen står ledig.

Hvis man ved *god* forstår det at skabe mildhed og glæde i et andet menneske, og få situationer til at fungere bedre så vi kan få en bedre verden, så var amerikaneren Barnett Pearce verdens bedste mand. Nu skal I høre, hvad han har lært mig.

Jeg vil først begynde med erfaringer af ikke at virke i verden til det bedre. Dernæst vil jeg gå ind i en udredning af det for mig væsentlige i Pearces tanker. Undervejs vil jeg berøre det idéhistoriske ophav for disse tanker. Efter disse udredninger vil jeg se på mulige indvendinger. Og endelig vil jeg tilføje, hvilke forpligtelser dette giver os. For indsigt forpligter.

PAUSEKNAPPEN

Det er meget almindeligt for os mennesker at reagere på, hvad der bliver sagt. Ja, faktisk er det vel lidt flabet ikke at gøre det. Vi reagerer på en henvendelse, noget der bliver sagt til os, til andre, om os eller ikke om os. "Du er lidt sent på

den", "du virker nedslået", "hun er da meget sød", "jeg kan ikke lide at køre i små biler som den her". Udsagn fremkalder en umiddelbar lyst til at reagere på bestemte måder. "Det er jeg da ikke", "ja, jeg er pisse ked af det", "synes du det?", "men nu må du for fanden få røven ind i den bil, så vi kan komme af sted."

Imidlertid er der forskel på reaktioner. Man kan reagere forskelligt på de sammen henvendelser. Hvis jeg inviterer til fødselsdag, og en ven melder fra, preller det måske af på mig, og jeg takker ham for at melde tilbage. Hvis en anden ven derimod melder fra, tager jeg det ilde op og skælder ham ud. Det, som betinger forskellige reaktioner på ensartede udsagn, er, at vi har forskellige relationer.

Her har vi allerede den første åbning. Reaktionen er ikke alene bestemt af det, den anden siger eller gør, men også af relationen. Ja, som vi skal komme tilbage til om lidt, er der mange flere niveauer indblandet end relationen. Men alene ved vores divergerende reaktioner på nogenlunde de samme henvendelser kan vi forestille os, at vi kunne reagere anderledes. Hvorfor kan vi forestille os det? Ja, netop fordi vi allerede gør det.

Erfaringerne med at vi har divergerende reaktioner gør, at vi undertiden siger til hinanden eller os selv: "Sov nu lige på det." Hvad betyder det? Det betyder: Prøv lige at se det lidt på afstand. Få dig en horisont. Det kan være, at du er nærsynet lige nu, og at det at få tingene placeret med et foran, et bagved, et ved siden af, et over og et under gør, at det kan være, at tingene ser anderledes ud, end de gør meget tæt på. Det er som om, at de ældres langsynethed er symbolsk: de trækker tingene ud fra dem selv. Det er det erfaringen lærer

os: vi ved, at vi før har reageret for hurtigt og vi kan nu bruge den erfaring til at foregribe endnu en for hurtig reaktion. "Tæl til ti" siger vi til én, der er blevet vred. Det betyder: Vent lidt og se, om du stadig synes, at din umiddelbare indskydelse er den bedste måde at reagere på. For din reaktion får konsekvenser i verden.

Det, jeg taler om, er *pauseknappen*.

I telefonen må jeg svare så hurtigt på spørgsmål og henvendelser, at jeg ikke kan nå at tænke mig om. Derfor tager jeg den helst ikke. Hvis folk skriver til mig, har jeg en pause, hvor jeg kan tænke lidt over svaret. Så når en journalist ringer, så sidder jeg sjovt nok næsten altid i møde og må ringe tilbage senere. Jeg må tænke over det mest hensigtsmæssige svar.

Hensigtsmæssig, hvad betyder det? Det betyder det, der med den største sandsynlighed fører til målet. Det kan f.eks. være at få min ven til at komme til min fødselsdag eller at bevare en god relation til ham. Jeg må tænke over min tales virkninger i forhold til det, jeg ønsker mig.

I det tilfælde, hvor min gode ven melder fra, vil jeg have, at han skal være der, for jeg forstår vores relation som én, hvor man er der til hinandens fødselsdag. Han opfatter måske nok relationen som en anden. Og idet, jeg vil have relationen til at være, som jeg forstår den, farer jeg frem mod ham. Men netop derved bliver relationen ikke, som jeg gerne vil have den. Jeg kunne med rette bagefter spørge mig selv, om det nu var den mest hensigtsmæssige reaktion, hvis jeg ønskede mig en relation, hvor man kom til hinandens fødselsdage uanset hvad.

Hvis jeg ved lidt om, hvordan tale virker, og ved lidt om relationer, så kan jeg handle lidt mere hensigtsmæssigt i

forhold til situationers og relationers udvikling eller bevarelse. Ikke bare hensigtsmæssig for mig, men også for ham og for verden. For os, der ikke er så kvikke, kræver det en pauseknap. Pausen handler om at blive mere klar over fire ting: Hvad det er man reagerer på (reaktionens *på grund af*), hvad man ønsker at handle *med henblik på*, hvordan talen *virker,* og hvad der *virker ind* på talen.

LIDT OM KONTEKST

Når vi har fokus på forholdet mellem et udsagns virkning og en relation, taler Pearce og hans medsammensvorne om *kontekst*. En kontekst er det *omkringliggende*. For eksempel er organisationen kontekst for mødet. Venskabsrelationen er kontekst for venindernes møde på caféen. Pointen er nu, at de mulige talehandlinger bestemmes af konteksten. Og at talehandlinger også samtidig har mulighed for at ændre venskabsrelationen, dvs. konteksten. Konteksten bestemmer f.eks. her, hvad man kan spørge om. Og spørgsmålene virker tilbage på konteksten Den ene venindes gentagne undvigelser af den andens indgående spørgsmål vil f.eks. påvirke relationen til en mere overfladisk relation.

Undertiden er der forskellige kontekster, der trækker i forskellige retninger. Man vil f.eks. gerne bevare et venskab og have en karriere. Skal man så søge en stilling, som er tiltænkt vennen eller lade være?

Den indre splid mellem kontekster eller mellem kontekstniveauer kan forklares ved at uddestillere disse kontekstniveauer. Det kommer vi tilbage til om et øjeblik.

Foreløbig vil vi nøjes med at konstatere, at hensigtsmæssigheden handler om den klogeste måde at handle på

i forhold til, hvad man gerne vil opnå i en højere kontekst. Og at den umiddelbare reaktion er en reaktion *på grund af* konteksten og det, der er blevet sagt tidligere, som ikke altid er den hensigtsmæssige reaktion, selv om den nok har en hensigt. Derfor er vi nogle, der har brug for en pauseknap.

Den hensigtsmæssige handling forekommer mig at være en praktisk klogskab; undertiden benævner vi filosoffer praktisk klogskab som *phronesis* efter den antikke filosof Aristoteles. Det er ikke et kendskab, men en kundskab. Man lærer kun meget lidt om kvinder ved at læse *Kvinde kend din krop*. Man lærer kvinder og resten af verden at kende ved at omgås dem. Det er en af de vigtigste lærer i efterkrigstidens tyske og franske filosofi, men tanken her udklækkes i mellemkrigstidens England.

DEN IDÉHISTORISKE HERKOMST

For nu jeg er ved det, bør jeg retfærdigvis afklare den idéhistoriske udvikling. Det her idésæt er jo som alle andre idéer ikke faldet ned i nogens turban eller udsprunget fra nogen blank tavle i nogens bevidsthed. Idéhistorisk betragtet har vi haft to sproglige vendinger. Den første i begyndelsen af det 20. århundrede, hvor man begyndte at fokusere på, hvordan sproget fungerer i forskelle (Saussure) og sprogets imperfektion, med et ønske om klinisk rensning til følge (fra den tidligere Wittgenstein og den logiske positivisme). Man drejede altså for alvor blikket fra *verden* til *sproget*.

I slutningen af 1930'erne underviste sprogfilosofferne Ludwig Wittgenstein og John Austin ved henholdsvis Cambridge og Oxford University. Den tanke, der havde grebet dem begge, består i, at relevanskriteriet for bedømmelse af

sproglige ytringer ikke alene er sandt eller falsk. Men at der også er et andet kriterium for sprog, nemlig hvordan sproget virker. Med Austins udtryk, så er nogle talehandlinger vellykkede, og andre er det ikke. En person, der ikke er præst, kan ikke døbe et barn med udtalelsen "jeg døber dig hermed Georg". Omvendt, når præsten gør det under den rigtige ceremoni (kontekst), bliver barnet døbt. Men udtalelsen kan ikke bedømmes som sand eller falsk; barnet kommer jo til at hedde Georg i og med udtalelsen. Det samme med "mødet er hævet", "jeg dømmer dig hermed til fængselsstraf", "okay, vi vædder". Med andre ord *handles* med sproget, og det er disse handlinger, der må undersøges. Heri består den anden sproglige vending: Man drejer blikket mod sprogets handling fremfor dets repræsentation. Man studerer talens virkninger i verden og kalder et udsagns handlen for en talehandling (speech act). Det betyder, at sproget ikke længere opfattes som noget, der står udenfor verden og gengiver den rigtigt eller forkert, men faktisk handler i verden.

Det blev med sociologiseringen af videnskaberne i 1970'erne til Barnett Pearce og Vernon Cronens videreudvikling af et fokus på, *hvordan* man handler med sprog. I stedet for at stille sig spørgsmålet om, hvad der skal til for, at sprog virker og hvordan det virker, kan man jo stille sig spørgsmålet: hvilke virkninger vil jeg gerne, at min tale skaber? Det bliver til en teori om, hvordan man sammen koordinerer betydning, som de kaldte Coordinated Management of Meaning (CMM).

Denne tilgang ser på alle de kontekster, der er til stede på én gang i en situation, hvor man kommunikerer. Kontekster-ne står udenfor mennesket og trækker i det eller begrænser

det. Samtidig er det talende menneske medspiller i det. Når man ser sådan på forskellige konteksters indvirken på hinanden og på kommunikationen, taler man om systemisk kommunikationsteori.

Den systemiske måde at forstå verden på har rødder i biologien. Dens besmitning af andre videnskaber tog særligt fart i 1960'erne og 1970'erne. Watson og Crick havde i 1953 foreslået, at genet kunne forstås som en kode og kroppen dermed som et kommunikationssystem. Og man henviser som regel til, at biologer som Maturana og Varela begyndte at tænke mere tværvidenskabeligt om kommunikationssystemer i biologien, men der er i virkeligheden tale om en mere grundlæggende transformation af det epistemologiske rum, hvorigennem biologien lod sig tænke, hvilket også lod de menneskelige interaktioner forstå på samme måde. Når studiet af talen bliver indsat i en systemisk kommunikationsteori, hvor subjektet er forrykket til systemet, kommer relationerne og deres betydning for talen særligt i fokus.

Det, Wittgenstein og Austin videre gjorde opmærksom på, var, at udtalelsen af beskrivende sætninger er handlende. Og at man således slet ikke kunne skelne mellem beskrivende og handlende udsagn. "Tyren er løs" råbt på en kløvermark er ikke kun en beskrivelse af en tyrs forhold til reb og pæl, men også en advarsel. Og "du har glemt at lukke døren" er en opfordring til at lukke døren, ligesom "er her ikke lidt koldt?" ikke nødvendigvis er en undersøgelse af temperaturen.

Men: for at henvendelsen virker efter hensigten, må den eller dem, man taler til, samtykke. Hvis jeg reagerer på "tyren er løs" med et "nå, det er også noget gammelt reb, de bruger her på gården", så har jeg insisteret på, at det blot er et

deskriptivt udsagn, eller jeg har simpelthen ikke forstået henvendelsen som en advarsel. Hvad enten jeg er bange for tyre eller ej, må jeg reagere på henvendelsen som en advarsel, for at talehandlingen er vellykket. Denne reaktion er *ikke,* at jeg løber ud af marken, men at jeg forstår det som en advarsel.

Omvendt, hvis eleven råber "kælling" efter sin lærer, og hun vender sig om, så har hun samtykket i, at hun er en, der kunne opfattes som faldende ind under kategorien af kællinger. Talehandlinger kræver flere kommunikerende individer for at virke. Det er det, der ligger i 'coordinated': Man samarbejder frem til, hvad det, der sker, betyder. Det afgørende ved samarbejdets nødvendighed er nu, at man kan påvirke betydningen og derved den anden eller de andres talehandlinger.

TALE KAN VIRKE BÅDE FREMAD OG BAGUD I TID

Vi er nu fremme ved det, Pearce kalder *den konversatoriske triplet*. Det forunderlige er nemlig, at man ikke bare kan påvirke det, der sker fremadrettet, men også ændre udsagns betydning bagudrettet.

Man kan med fordel gå helt ned i detaljer, lige meget om der er tale om professionelt arbejde eller helt almindelige hverdagssituationer som menneske. Omfanget er næsten ubegrænset. En banal hverdagsordveksling fra en reception kunne se således ud:

1. A siger noget	Vil du høre om mit nye projekt?
2. B svarer	Ja, meget gerne, men lidt senere.
3. A siger noget	Nå, okay, fedt, hvornår?

Bs svar (2) gør noget ved (1). Det holder det i en tvetydighed mellem et spørgsmål, der skal tages alvorligt og noget, der kan syltes, fordi B ikke gider høre om endnu et af As projekter. Denne tvetydighed vil A gerne have til at falde ud til bogstavelighedens side – ja, måske forstår han det ligefrem som oprigtigt ment – og responderer derfor på udsagnet som værende bogstaveligt ment og ikke som en høflig måde at sige nej på. (3) påvirker altså betydningen af (2). Og det inviterer så igen til et nyt udsagn (4), hvor B er bragt i en penibel situation og må svare konkret. A kunne jo også i (3) have svaret: "Ja, ja, vi finder et tidspunkt" og hermed have bragt B i en mere behagelig situation, hvor B enten kunne gå ind på at foreslå et tidspunkt eller gå derfra med en venligtsindet indstilling i forhold til A.

Det, vi skal lægge mærke til her, er, at en talehandling altid både *giver betydning* til den foregående handling og *inviterer* til den næste handling. Situationen står altid åben, også længe efter at den er hændt. Det tredje er, at man også *kan yde modstand* ved at insistere på at forstå den andens talehandling på en anden måde, end han ønsker: Man kan f.eks. undgå at lade den anden komme med en fornærmelse ved at omgøre det til en hjælpende handling og sige tak. Eller man kan undgå at lade sig dirigere med ved at besvare en ordre, som om det var et forslag, man gerne vil takke nej til.

Jeg hørte om en situation, hvor en kvinde skulle handle på sin kærestes spørgsmål "Vil du gifte dig med mig?" på et tidspunkt i forholdet, hvor hun ikke ønskede at gifte sig med ham. Hvis hun svarede "nej", ville hun påvirke forholdet; uden tvivl. Hvis hun svarede "ja", ville hun også påvirke det; og i den grad også sin egen situation. Så hvad gør man der? Hendes svar var at omgøre det til en vittighed ved at grine sødt af det.

Hvad enten fyren havde gennemskuet det eller ej, så havde det en anden effekt end et direkte afslag. Hvis han ikke havde gennemskuet det, reddede hun hans ære ved ikke at samtykke i en talehandling, der ville resultere i et ærestab. Hvis han havde gennemskuet det, var det nok et afslag, men et uudsagt afslag, som igen måtte gøre det muligt at handle på med forskellige tiltag. Et "jeg mener det" eller en grinen med var mulige fortsættelser.

MERE OM KONTEKST

Det, Pearce vil have os til at se, er, at enhver talehandling ikke bare er formet af situationen, men også er med til at forme en situation. Enhver henvendelse eller kommentar er et udspil i et spil, som man ikke kan styre, men som man kan påvirke.

Situationen, man får medskabt i betydningsdannelsen, påvirker igen relationen. Man siger f.eks. noget (talehandling) på et møde (situation), der former forholdet mellem sig selv som medarbejder og lederen (relation).

Denne talehandling påvirker igen de respektive selvforståelser: Hvem er jeg, der kan tale sådan til min leder? F.eks. udfordre ham. Hvordan kommer jeg til at forstå ham som smidig, hidsig, autoritær? Og ikke mindst: Hvordan påvirker det hans selvforståelse? Kan han bevare selvrespekten? Hvordan må han svare for at bevare den? Vi *positionerer* hinanden i relationen og i relationerne til de andre.

Denne konkrete situation med disse relationer, der er på spil, og disse selvforståelser, der er påvirkelige, er igen indrammet af en kultur. I en dansk organisationssammenhæng vil udfordringen virke anderledes end i en mere hierarkisk fransk organisation.

Disse organisationskulturer er igen del af nogle større sammenhænge, sociale verdener, som Pearce kalder dem. En neoliberal kultur, en fransk tradition, en demokratisk verden, en verden med krig. På en lille bitte måde fasttømrer eller udfordrer man den sociale verden med sin talehandling. Omgørelsen fra velfærdsstat til neoliberal konkurrencestat op igennem 1980'erne og 90'erne er gjort af små talehandlinger. "Det er nødvendigt at udlicitere for at skabe en mere effektiv offentlig sektor".

På sine ældre dage sigtede Pearce også højere end den sociale verden med et niveau, der kan betegnes som åndeligt eller kosmisk. Økologen er f.eks. ikke bare ude på at påvirke affaldssorteringen i boligforeningen med henblik på at påvirke den sociale verden hen imod en større ansvarstagen for miljøet. Han er også ude på at skabe et liv i overensstemmelse med biosfæren.

Vi har nu følgende kontekstniveauer: talehandling – situation– relation – selv – kultur – social verden – ånd.

De overliggende niveauer rammesætter som sagt de underliggende niveauer. En økologisk social verden er selv formet af biosfæren, affaldssorteringen i boligforeningen (kultur) er selv formet af en omgivende social verden, selvforståelsen som ansvarsbevidst er selv formet af denne kultur (og selvfølgelig de overliggende niveauer), ligesom den moraliserende relation til naboerne er formet af den ansvarsbevidste selvforståelse, der gør, at disse relationer skaber overvågningssituationer, der igen påvirker, hvad der siges ved skraldespanden. Denne kraft nedad kalder Pearce for en *kontekstuel kraft*.

Men omvendt er mennesket ikke låst i en bestemmelse, det deltager også i et spil. Det kan lave spilindsatser.

Udfordringen til mødet laver en spændt atmosfære, der påvirker ledelsesrelationen, der ændrer lidt på virksomhedens klima, der påvirker landets syn på demokrati og ledelse en lille smule, der bringer verden lidt tættere i forbindelse med retfærdigheden. Dette kalder Pearce *implikativ kraft*: en talehandling har implikationer på de overliggende kontekstniveauer; ja alle niveauers håndtering har udbredende virkninger.

OMBYTNING AF KONTEKSTNIVEAUER

I nogle situationer kan forholdet mellem situation og relation være byttet rundt, således at forstå, at relationens væren eller ikke-væren afgøres af situationen.

For nogle år siden fløj jeg til Buenos Aires uden at kende en sjæl der. Jeg skulle være der i flere måneder. På flyet mødte jeg en spanier, der skulle til samme by, og som havde været der mange gange og kendte mange. Min samtale om natten over Atlanten med denne person var i den grad båret af et forsøg på at danne en relation, der måske kunne føre til flere relationer i en kæmpe stor by, som jeg skulle befinde mig i i længere tid.

De emblematiske situationer for relationens usikkerhed er jobsamtalen og daten. Det gør disse situationer meget anstrengte.

Man siger noget for at påvirke situationen i retning af romantisk nærvær. Hvad relationen skal blive til, hvis den bliver, er usikkert. Skal vi have sex? Skal vi være kærester? Det er to selvforståelser, der mødes.

Kan jeg få en der er smukkere? Kan jeg få en, der er så smuk? Er han mandig nok til mig? Men også de andres

formning af mit selv: Hvad vil veninderne tænke om mig, hvis de ser mig med ham? Daten foregår i en eller anden kultur: en overfladisk kultur, en konkurrencekultur, en machokultur, en kultur med Hollywoods fremvisning af hvad kærlighed må være, en kultur hvor feriekatalogerne er fyldte med par. Det blander sig igen ind i en social verden, hvor familien stadig er det grundlæggende ideal og samlivsform, mens legitimiteten for skilsmissen er stigende. Og daten forbinder sig måske til en fornemmelse af at gå i forbindelse med ægte kærlighed (det åndelige niveau). Men foreløbig er alt dette på spil i mødet. Man arbejder med sin implikative kraft, alt imens de kontekstuelle kræfter udøver deres kraftige rammesætning. "Respektable kvinder går ikke i seng med én den første aften" som rammesætning fører til et "jeg må hjem nu, for jeg skal tidligt op i morgen."

I en kultur, der baserer sig mere og mere på uformelle forbindelser i netværk fremfor formelle systemer af relationer, bliver disse former for situationer, hvor relationen er på spil, mere og mere almindelige. Tænk blot på receptionens kommunikation. Den er ikke altid båret af oprigtig interesse. Den anden vil noget med mig, der har med den anden at gøre. Og imens knokler gratispraktikanterne videre i håbet om at få omdannet deres relation til noget mere stabilt; ja, måske en dag ligefrem løn.

STRATEGISK KOMMUNIKATION ELLER HENSYNSSYGE?

Men er det her ikke strategisk kommunikation af værste skuffe? Er det ikke manipulation med henblik på at få den anden til at gøre det, man gerne vil have? Forførelse eller påtaget omgængelighed til mødet?

Jo, det er på en vis måde strategisk derved forstået, at det er en pragmatik, der har fokus på virkninger. Hertil må jeg dog føje to ting. Det ene er, at der et kognitivt underskud: Mennesket kan aldrig overskue situationen, relationen, de andres selvforståelse og kulturforståelsen så gennemgribende, at det reelt kan manipulere disse.

Det andet er, at blikket på virkninger også er en tagen vare på situationen, på de indspil man laver i den. Og på relationen og på den anden og en selv.

Og når denne strategisk-empatiske klogskab indlejrer sig i karakteren, så bliver den til varetagende handlinger, der udspring af ens karakter på en måde, der føles naturlig. Man laver modige soldater ved at lade dem gøre modige handlinger, sagde gamle Aristoteles. Man danner deres karakter (hexis) igennem handlinger. Og her kan vi sige: De varetagende talehandlinger former en karakter, der kan handle for en bedre verden. Pearce var et overlegent eksempel på en sådan karakter.

En anden indvending kunne lyde, at alt det her jo er hensynssyge. At man i stedet for at handle ligefrem hele tiden er optaget af, hvorledes det virker på andre. Men, for det første: det, at det er et arbejde for en bedre verden og ikke alene for den andens behag, gør, at hensynet til den anden også er et hensyn til alle. Hermed er man selvfølgelig ikke ude over anklagen for hensynssyge. Men det andet er, at det er sjældent, at man skaber gode virkninger blandt andre, uden at man også selv føler glæde derved. Og som sådan er det ikke en sygdom, men en tagen vare.

Det kan selvfølgelig være en bivirkning, at man undertiden kan komme i situationer, hvor man ikke kan mærke

disse karakterer. Hvor man ønsker at føle den direkte klarhed fremfor de omsørgende hænder. Men det er ikke det alarmerende problem i vores samfund og kultur; det er snarere, at folk handler praktisk dumt, aphronetisk.

EN BEDRE VERDEN

I gennemgangen af talehandling, kontekst, bagudrettede og fremadrettede virkninger har jeg ikke bidraget med nogen erkendelser, jeg ikke tydeligvis kan føre tilbage til den eller dem, jeg har lært dem af. Afslutningsvis vil jeg dog vove at udtale, hvad jeg mener, at man med disse tanker i hovedet kan gøre for at gøre verden lidt bedre.

Det, Pearce har lært mig, er, at jeg på forskellige måder kan handle med *henblik* på noget bestemt. Min umiddelbare reaktion er undertiden, ja ofte, ikke så hensigtsmæssig i forhold til det, jeg ønsker, den er en handling *på grund af* det, der blev gjort med det, der blev sagt forinden, og ikke hensigtsmæssig i forhold til et henblik. Jeg har lært på den hårde måde, at så længe jeg ikke har dette inkorporeret i min karakter, må jeg arbejde med pauser. Mit arbejde med mig selv går ud på en dag at få det umiddelbare til at smelte sammen med det eftertænksomme, således at min umiddelbare reaktion faktisk skaber bedre situationer, der ændrer verden til det bedre. Når hensigtsmæssige handlinger har inkorporeret sig som karakter, kan man faktisk reagere umiddelbart og alligevel handle til det bedre. Men indtil da må jeg forsøge at trykke på pauseknappen og tænke mig om i mange situationer. Jeg må lade min inkompetente praktiske sans støtte sig på eftertænksomhedens krykker. Det kræver lidt pause.

Hvad Pearce videre har lært mig er, at mennesket på den

ene side er næsten afmægtigt, fordi det er så lille i forhold til de omgivende programmeringer af større sammenhænge, kontekster. Og på den anden side, at hver enkelt af os hele tiden kan gøre noget, fordi vi kan bestemme vores spilindsatser. Men ingen kan kontrollere situationerne og betydningsdannelsen. Jeg er altså dobbelt afmægtig og én gang mægtig: præformateringen og spillet er udenfor min kontrol, men jeg kan spille noget ind. Jeg kan byde ind med en handling. Ja, faktisk kan jeg ikke undgå at virke. Så hvorfor ikke tænke lidt over denne virkning for at gøre den lidt mindre dum?

Jeg vil gerne slå på tromme for, at man altid bør give den anden muligheden for en ærefuld exit. Dyret presset op i en krog bliver en angriber i sin afmagt. Man må altid arbejde for at lade den anden komme ud af situationen med ære. Ikke bare for ikke at blive bidt. Men især for den andens og verdens skyld.

Man bør også prøve ikke at bruge al sin magt overfor den anden; forældrene bruger ikke al deres magt overfor børnene; de trækker sig tilbage for at de andre kan udfolde sig. Ligesom den kristne Gud brugte sin almægtighed til at trække sig lidt tilbage, så Jorden kunne være der og mennesket udfolde sig. Det er værtens kærlighed, som grækerne kaldte *agape*.

Man må have alt dette for øje, når man alligevel handler i denne verden. *Indsigt forpligter.* Man må have detaljerne for øje og det overordnede sigte. Det vil sige: Man må tænke på de situationer, man skaber med sine handlinger. Ikke gøre det så dumt; for dumhed gør verden et værre sted at være, og klogskab påvirker verden til det bedre. Foreløbig står pladsen som verdens bedste mand stadig ledig.

ANDERS FOGH JENSEN F. 1973, FILOSOF, PH.D. FORFATTER, HYPPIG FOREDRAGSHOLDER OG DEBATTØR I RADIO OG TV. FORFATTER TIL BØGERNE *METAFORENS MAGT* (2001), *MELLEM TING, FOUCAULTS FILOSOFI* (2005), *MAGTENS KARTOGRAFI, FOUCAULT OG BOURDIEU* (2006), *PROJEKTSAMFUNDET* (2009), *PROJEKTMENNESKET* (2009), *EPI-DEMOS, EN LILLE BOG OM STORE EPIDEMIER* (2011), *HVORDAN SKAL JEG LEVE MIT LIV, KIERKEGAARD?* (2013) SAMT EN LANG RÆKKE ARTIKLER. DERUDOVER UNDERVISER PÅ FORSKELLIGE UNIVERSITETER SAMT ARBEJDE MED SUPERVISION, TERAPI OG FILOSOFISKE SAMTALER. SE MERE PÅ WWW.FILOSOFFEN.DK

JØRGEN CHR. WIND NIELSEN

HAVEMAND OG SPROGMAND

TALE VED OVERRÆKKELSEN AF MODERSMÅL-PRISEN 2013 TIL SØREN RYGE PETERSEN

KÆRE SØREN RYGE PETERSEN,

Statens Museum for Kunst viser for tiden en udstilling med titlen "Blomster og Verdenssyn". Det er to ord, der også meget præcist kan bruges til at beskrive dig.

På udstillingen får man at vide, at et Florilegium er en samling af blomsterbilleder i en bog, hvor billederne er vigtigere end teksten.

Vi får også at vide, at billeder af blomsterkranse er en særlig type maleri, hvor blomsterne bruges til at fremhæve en tekst.

Vores mange moderne medier kombinerer billeder, lyd og tekst, og det er netop her vi finder dig.

Du er en historiefortæller i særklasse, der i en menneskealder har fastholdt os foran skærmen. Du fortæller om haven, naturligvis. Men også om landskaber i Norden og om de

mennesker, der lever der. Du møder mennesker med respekt, interesse og oprigtighed. Du er aldrig ironisk, sarkastisk eller distancerende. Du fortæller os om mennesker og deres hverdag som de selv ser den. Du svarer på dansk, selv om du bliver tiltalt på engelsk. Du taler ikke op til folk eller ned til folk. Du taler i øjenhøjde.

Du har aldrig travlt i dine sproghandlinger. Roligt, rytmisk og velformuleret fortæller du os om stort og småt. Din sproglige bevidsthed er fremtrædende. Ofte smager du på ordene. Vi kan se, at du kan lide dem. At ordene har en betydning, og at de ikke er tilfældigt valgt. Du vælger dine ord med omhu og fanger os ind.

Du kan fortælle en historie. Du forfølger en associationsrække, og vi følger *dig*. Pludselig vender du tilbage til din hovedhistorie. Vi trækker på smilebåndet over at vi har ladet os forføre.

Du formidler forundring og vækker følelser. Du viser os, at kommunikation sker mellem mennesker.

Nok er du en havemand, men du er også en sprogmand.

Efter at være blevet student fra Høng Gymnasium studerede du dansk på Aarhus Universitet. Du skrev i 1974 specialeopgave om forholdet mellem dansk og tysk, der udkom som bog med titlen "Dansk eller tysk? "

Du undersøgte sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune, nærmere betegnet Agtrup lige syd for den dansk-tyske grænse, hvor du voksede op, mens din far var lærer ved den danske skole.

Du analyserede sprogrelationerne, hvor der i skolen blev undervist på rigsdansk og højtysk, mens der i hjemmene og mellem kammeraterne blev talt plattysk og sønderjysk.

Du lavede selv spørgeskemaet og udfyldte det gennem personlige interviews med alle byens 862 indbyggere. Bagefter hullede du selv resultaterne ind på hulkort, så de kunne edb-behandles af en studiekammerat. Når du blev budt inden for i alle landsbyens hjem, skyldtes det, at du blev genkendt som den 20-årige unge mand, der havde cyklet rundt og fotograferet alle indbyggerne.

Det var på denne måde, du fik lysten til og erfaringen med at tale med alle slags mennesker og lytte til deres fortælling på det sprog, som de fandt naturligt.

Når vi har valgt at give dig Modersmål-Prisen, skyldes det også, at du har formået at forny dig og samtidig bevare gamle dyder. Selv om dit udgangspunkt altid har været haven og dens liv, har du haft held til at forbinde det med så udfordrende og aktuelle temaer som jagt, slagtning, sprøjtemidler, kost og indvandring.

Du har bevaret gamle vendinger, som da du ved meddelelsen om tildelingen af Modersmål-Prisen spontant erklærede, at du var "umanerlig" glad. Du anerkender behovet for sprogets pauser. Du har selv fortalt, hvordan en anden modtager af Modersmål-Prisen, digteren Benny Andersen, kun ville medvirke, hvis du lovede, at hans sproglige pauser ikke blev fjernet.

Det er hyggeligt, og måske lidt gammeldags i vores højteknologiske tidsalder, at du i 2013 kan lave direkte dogme-fjernsyn, hvor du bevæger dig alene rundt i din have, kun med en fotograf i hælene. Du taler uden manuskript. Du skaber udsendelser, der fastholder både unge og gamle med et samlet seertal i primetime, som kan tilfredsstille DR's ledelse.

Din profil matcher perfekt til Modersmål-Selskabets formålsparagraf:

Du evner både i dine udsendelser og i dine bøger at krydre med kulturelle indslag i form af historier, personer og musik.

Hele din sprogbrug er præget af, at du til stadighed arbejder med dit sprog for at finde de bedste udtryk, gerne varieret med humor.

Du har med utrolig flid og trofasthed brugt dit danske sprog både i tale gennem dine udsendelser i Danmarks Radio lige siden 1977, og på skrift ved bl.a. at redigere havebrevkassen i dagbladet Politiken siden 1978.

Du refererer gang på gang til, at du er vokset op lige syd for den danske grænse med den sønderjyske dialekt som dagligt sprog.

Vi er umanerlig glade for at give dig Modersmål-Prisen.

TAKKETALE

Som nogen vil vide, laver jeg fjernsyn – har gjort det i 35 år. For 109 dage siden, den 17. maj havde jeg sagt ja til at medvirke i en lille film for DR – en slags reklamefilm, der skal opfordre til, at man betaler licens. Det foregik på Herlev Sygehus, hvor ellers, jeg skulle optræde i 13½ sekund i filmen, der var et filmhold på ca. 10 personer, det varede i 5 timer, og cirka midtvejs, da vi var på vej ind i elevatoren for at suse op til øverste etage, ringede min mobiltelefon, og en for mig ukendt mand spurgte, om jeg ville modtage Modersmål-Prisen. Han vidste jo ikke, at jeg for første gang i mit liv skulle medvirke i TV uden at sige et eneste ord på mit modersmål.

Jeg sagde naturligvis ja tak, og i elevatoren fortalte jeg det til filmholdet, som ønskede hjerteligt tillykke. Det gør man jo. Jeg fortalte det også til Cathrine, da jeg kom hjem; hun syntes det var fint, og så ikke mere. Jeg glemte det nærmest.

Men en måneds tid senere skete det. Jeg fik en mail om, at der ville blive sendt pressemeddelelse ud om prisen søndag

aften, og mandag morgen brød det løs, startende med telefon fra TV-avisen kl. 7.30, og derefter det varmeste, venligste og hyggeligste højtryk af telefoner, SMS'er og mails hele dagen. Bermudatrekanten viste sig fra sin mildeste side, DR, Politiken og Gyldendal, chefer og redaktører, kollegaer i en lind og hjertevarm strøm. Selv i Superbest i Rønde var der lykønskninger. Det var overvældende. Da jeg gjorde boet op om aftenen, bemærkede jeg dog, at min grandfætter Johannes Riis, ham fra Gyldendal, havde været tavs, hvilket pinte mig lidt. Først et par dage senere hoppede han smukt på vognen og var lovligt undskyldt. Havde været i Norge, og så langt rækker vort modersmål ikke.

Alt i alt: Aldrig før i mit 68-årige liv har jeg oplevet en sådan opstandelse i anledning af, at der bliver uddelt en pris på 10.000 kr. plus et diplom og en buket, og dét må derfor være min største ros til jer i Modersmål-Selskabets bestyrelse: At I igennem årene har skabt så stor prestige omkring jeres pris, at en pæn del af det danske folk en gang om året tager ordet modersmål i deres mund, smager lidt på det og måske tænker over, hvad det egentlig betyder. I brander det danske sprog, så ethvert reklamebureau kan gå hjem og lægge sig. (Undskyld udtrykket, men det findes ikke på dansk).

Jeg ved godt, hvad modersmål betyder, for jeg har sunget om "Moders navn er en himmelsk lyd, og modersmål er det kraftens ord, og modersmål er det rosenbånd og alt det andet moders, men hvis jeg skal være ærlig, burde det i mit tilfælde hedde fadersmål. Desværre er han død, for han ville have været umådelig stolt over dette. Som dansk lærer i Sydslesvig fra 1946 til 81 brugte han hele sit voksenliv på at indprente os vigtigheden af det danske sprog. Desuden var

han fabelagtig til at læse højt og fortælle historier. Han er min sproglige ballast, der fylder langt mere end seks års dansk på universitetet, 40 årgange af Politiken, 1000 danske romaner plus alt det løse.

Så uden Gunnar Ryge Petersen ville der ikke have været en Modersmål-Pris til hans søn 68 år efter, at de ankom til en lille landsby syd for Tønder, hvor han havde fået til opgave at oprette en dansk skole. Det var i 1946, og det var i Sydslesvig, hvor man vejrede morgenluft oven på Tysklands store nederlag. Nu var der måske en chance for, at Danmark atter fik sit tabte land tilbage, og selv om der ikke var politisk opbakning til noget sådant, hverken i Danmark eller internationalt, så var der udbredt velvilje til at støtte de dansksindede i Sydslesvig mest muligt. Der var trods alt kun gået 80 år, siden vi mistede det i 1864 og kun 25 år, siden Nordslesvig kom tilbage.

Metoden var enkel: Danske skoler, danske kirker, danske foreninger, danske møder. En rundhåndet vifte af danske tilbud blev hældt ud over en befolkning, der hovedsagelig var tysk og talte tysk, mens et mindretal var dansksindede og talte dansk, som altid var den sønderjyske dialekt, der har været modersmålet i Sønderjylland i hundreder af år. Og husk det nu, tag aldrig fejl. Sønderjylland går fra Kongeåen til Ejderen, basta! Det kan ses på ethvert landkort, der ikke er alt for nyt. Det hedder også Slesvig, men det har noget med hertugdømmer at gøre, og det med Sydslesvig og Nordslesvig er altså noget nymodens, der har med krig at gøre. Den svada sidder lige så fast på min rygrad, som at Thyra byggede Dannevirke.

Agtrup danske Skole begyndte efter sommerferien 1946; jeg var et år gammel, og der var tilmeldt 52 elever i alderen

7-14 år. Min far var den eneste lærer. Indtil da havde de gået i tysk skole, men nu sad de over for en lærer, der talte højdansk, rigsdansk, og som begyndte den allerførste time med en sang fra den omdelte sangbog: "Morgenstund har guld i mund". En af eleverne har langt senere fortalt mig om denne første time, at hans sidekammerat hviskende spurgte, hvad det betød, og at han oversatte ligeud til "Morgenstund hat Gold im Munde". Og at det helt uforglemmelige øjeblik indtraf lige efter sangen, da læreren foldede hænderne og bad fadervor – på højdansk. Eleverne var himmelfaldne – havde aldrig oplevet den slags før i skolen, men mumlede med på højtysk og plattysk og sønderjysk. Bagefter sang de "Im Osten steigt die Sonne auf."

Seks år senere blev jeg selv en af eleverne og oplevede det samme hver morgen i de ni år, jeg gik i Agtrup danske skole, hvor der var én regel, der var vigtigere end alt andet og blev min barndoms uskrevne lov på linje med at vaske hænder inden aftensmaden: At vi skulle tale dansk, Danmarks og dermed også Sønderjyllands modersmål.

Skole og hjem var det samme, for vi boede på skolen, og der var kun en tynd trævæg mellem vort drengeværelse og skoleklassen. I hjemmet blev der talt rigsdansk, men i skolen talte eleverne hovedsageligt sønderjysk med hinanden. I frikvartererne kunne det gå galt, når nogle af eleverne slog over i plattysk. Det var ikke noget problem for børnene, for alle beherskede begge sprog, men læreren måtte ikke høre det. "Tal dansk", lød befalingen, og det gjorde vi så.

Men når skolen var slut midt på dagen, så gik lille Søren hjemmefra og gjorde nøjagtig det samme som alle de andre drenge i landsbyen. Han gik ud for at lege med jævnaldrende,

som der var mange af, og nu var skolens regler ophævet, for nu handlede det om at forstå hinanden. Derfor snakkede jeg plattysk med Werner, Hans Ludvig og Niko, sønderjysk med Frede og Jens og højtysk med købmanden. Derfor blev min barndom et sammensurium af fire sprog, som blev brugt hver eneste dag og aldrig skænket en tanke, fordi vi jo bare talte det, vi plejede, og børn sagtens kan lære to eller tre sprog på én gang. Min far forstod heldigvis, at hans danske mantra ikke kunne gælde uden for skolens verden og bebrejdede mig aldrig mit rablende plattysk, når jeg var sammen med Niko, som blev min bedste ven, gik i tysk skole og ikke kunne dansk.

Og det hænger fast, glemmes aldrig. Nu, 60 år senere, når jeg besøger de gamle venner i Agtrup, hvilket sker jævnligt, foregår det stadig på sønderjysk og plattysk, og indrømmet: jeg elsker det – opfatter disse dialekter som min barndoms største skat og bliver vemodig ved tanken om, at om en generation er de pist væk.

Drengens sprog gik sine egne, snørklede veje, men modersmålet var dansk. Vi lånte danske bøger i hobetal, læste danske aviser og ugeblade, så danske film i vandrebiografen, hørte dansk radio, deltog i danske gudstjenester, var til danske årsmøder, dansede danske folkedanse, sang millioner af danske sange og købte billigt dansk smør i Tønder. Alt det, som hjemme i fædrelandet var en selvfølge, blev i min barndom til bevidste valg og handlinger, for uden det danske sprog var der ingen dansk kultur, og uden dansk kultur var danskheden i Sydslesvig tabt for evigt. Det var politikken, formuleret og praktiseret af kloge voksne, enkel og forståelig, selv om ingen indrømmede, at man ikke lærer et modersmål i skolen.

Som sagt ville min far have været stolt i dag, men han ville ikke have rost mig, for det gjorde han aldrig. Han ville heller ikke have brudt sig om, at jeg benyttede denne lejlighed til at rose mig selv, slet ikke. Når jeg derfor i det følgende skal give gode eksempler på brugen af vort modersmål, hvilket må være meningen med denne tale, vil jeg give ordene til Kristian, Albertinne, Evald, Edith, Niels, Valborg og en håndfuld andre mennesker, som har det tilfælles, at jeg på et tidspunkt har siddet over for dem og snakket med dem. Med en båndoptager på bordet eller et kamera i ryggen. Og at jeg derefter har skrevet om dem eller lavet et tv-program om dem – eller begge dele. Med deres egne ord, deres eget sprog. Ingen af dem er kendte. Ingen af dem er journalister, forfattere eller andre professionelle brugere af sproget. Ingen af dem har nogen sinde arbejdet med deres sprog eller tænkt over det. Eller siddet længe med en enkelt sætning for at finde et helt nyt udtryk for liv og død, glæde og sorg, morgenstund og solnedgang. De bruger det jo bare, deres medfødte sprog, fortæller om deres hverdag, deres liv, deres glæder og sorger, stort og småt, og nogle gange bliver deres ord så gode og præcise, at jeg bliver helt lykkelig. Og taknemmelig over, at jeg har mulighed for at fastholde dem og give dem videre til andre. Fortælle historier, som det hedder. Også her i dag.

Som da Niels, havemand på Henne Kirkeby Kro, fortalte om sin 80 års fødselsdag, der blev holdt på kroen – han brugte seks små sætninger:

"Det var et godt gilde. Det var fin mad, og der var nok af det. Først noget fisk og så noget kød, noget fint kød, og det blev budt rundt to gange. Vi sad ti mand ved hvert bord, og der var en tjener ved hvert bord."

Niels døde i 2005, 81 år gammel

Eller da Albertinne fra Vammen ved Viborg fortalte om sin afdøde mand:

"Henry var en god mand, men han var stædig, og han var sin egen. Han ville gøre alting selv og have styr på det hele. Hvis nogen fornærmede ham, glemte han det aldrig. Han skulle helst have penge til det næste halve år i sin baglomme, ellers havde han det ikke godt.

Og tænk, han rykkede selv sine tænder ud, når han havde tandpine. Jeg har stadig en gammel tang i en skuffe, og du ved ikke, hvor mange gange jeg har kogt den og kommet gazebind om den, og så gik han ud og satte sig på lastbilens trinbræt, somme tider i flere timer, og når han så kom ind igen, var han glad som en dreng og viste mig tanden."

Albertinne fylder 85 på lørdag. Jeg skal med.

Eller da Ewald fra Tirstrup, 85 år, fortalte, hvorfor han ikke drak kaffe:

"Det var fordi min far havde en gal mave. Han kunne ikke tåle kaffe, og derfor drak han varmt vand med sukker. Det gjorde min mor så også og vi børn, og det gør jeg stadig."

Og Sigrid fra Mols, som var næsten hundrede år og fortalte om dengang, hun kom ud at tjene:

"Jeg var otte år og skulle passe fire køer og hjælpe med alt det andet. Det var på en lille ejendom ude i bakkerne, langt fra hvor jeg boede. Jeg skulle trække køerne ud om morgenen, inden jeg skulle i skole. Når jeg kom hjem, skulle de flyttes, og om aftenen skulle de trækkes ind og malkes. Konen kaldte på mig tidligt den første morgen, fordi jeg skulle op og malke. "Jeg kan ikke malke", sagde jeg. "Det kan du lære", sagde hun. Tænk, så små hænder, og så en ko en

med store, tykke patter. Jeg måtte ta ved med begge hænder.

Jeg kom hjem hver anden søndag. Jeg måtte gå, når køerne var trukket ud om morgenen, og jeg skulle være tilbage og trække dem ind igen om aftenen.

Konen sagde til min mor, dengang jeg begyndte, at jeg skal nok være god ved den bette pige, og jeg vil give hende et pund uld og et par træsko for et halvt år. Men hun skal selv hjælpe til med at klippe fårene."

Sigrid døde i 2007, 101 år gammel.

Og Kristian, boelsmand ved Stubbe Sø på Mols, da han fortalte om sin blodprop:

"Da vi kommer til Randers Sygehus, var der 4-5-6 mennesker, der rev mig ud af ambulancen og drønede hen ad gangene med mig. De opførte sig, som om det gjaldt livet. Så kom jeg i forskellige forhør og scanninger, men de kunne ikke finde noget, og så blev de enige om, at blodproppen nok var opløst. Men de sagde, at det nok var godt, at jeg ikke havde sovet – at jeg havde siddet hele natten og lagt brænde i kakkelovnen, fordi det gjorde så ondt, for ellers var det måske det sidste, jeg havde gjort. Så var der jo også varmt, da Ruth stod op."

Kristian døde i juli i år, 80 år gammel.

Og Edith fra Østerbro var også på sygehuset:

"For nogle måneder siden var jeg på hospitalet til en undersøgelse. Da de hørte, at jeg stadig boede hjemme, skulle jeg have lavet en demens-test. Først spurgte lægen, om jeg kunne stave til penge bagfra. "Egnep", sagde jeg. Så skulle jeg tegne et ur og tegne kvart over elleve, og det gjorde jeg så. Så sagde han tre ord, cykel, bord og stol, og sagde at jeg skulle huske dem. Og så noget med at tegne æsker og andre ting.

Til sidst spurgte han, om jeg kunne huske de tre ord, han havde sagt, og så tænkte jeg, at gud, han har glemt dem, og sagde cykel, bord og stol. Så smilede han, og jeg fik 30 point og havde bestået."

Edith var 100 år og lever måske endnu.

Og Karl Andresen, dansk sydslesviger, der kom med i krigen i 1943, da han lige var fyldt sytten og oplevede forfærdelige ting. Han fortæller 60 år senere om den dag, han kom hjem:

"Vi var i fangenskab forskellige steder i Tyskland og Holland, men den 24. juli fik jeg lov til at tage hjem. Da jeg skulle gå det sidste stykke fra banegården og hjem til Kalleshave, kom der en mand kørende på sin cykel, og det var min far. Der var gået to år, hvor vi ikke havde set hinanden, og så sagde han "dav, min dreng – nå, så kunne du være her. Sæt dig op på stangen." Og så satte jeg mig op på stangen og dinglede med benene som en lille dreng, og det er den bedste samtale jeg har haft med min far nogen sinde, hvor vi ingenting sagde. En gang imellem lagde han sit hoved ned mod min nakke, og jeg måtte have mit hoved op imod hans skulder, men vi sagde ikke noget. Det var så enormt fint."

Karl Andresen døde i 2004, 78 år gammel.

Og til sidst Valborg, som talte sit modersmål smukkest af alle – den variant af jysk, der tales i Bjerregrav nord for Viborg. Hun havde boet på gården i hele sit liv og aldrig været ude at rejse. Da hun fortalte om den dag i 1969, hendes mand Marinus døde, var det med præcist disse ord:

"Lis og jeg var i roerne, Marinus var hjemme ved køerne. Det var over middag, og da plejede han at sidde på bænken

ved laden, men han sad der ikke. Lidt senere kunne jeg se, at køerne stimlede sammen ved laden, og så kunne jeg også se, at Marinus lå på jorden. Så løb jeg. Jeg tror aldrig, jeg har rendt så hurtigt i mit liv. Så lå han dér og var gået omkuld. Naboen kom, og doktoren fra Klejtrup kom, men der var ikke noget at gøre, han var død. Kranspulsåren var stoppet.

Det var den 6. juni. Jeg kan nemt huske det, for det var dagen før Prins Joachim fyldte år."

Valborg døde pinsedag i år, 104½ år gammel.

Til sidst vil æ bare si manne tak for æ pris og te I hæ hø ætter. Æ æ tombe glad for'n, å winne æ komme hjem, vil æ del den i to, for æ hæ jo to moesmål. Jen fra min fae og moe, å jen fra ål de anne i Avtrup. Det gie 5000 te hve, å de æ it så ring.